

Borut Belec^xPROSTORSKA PREOBRAZBA SLOVENSKE POKRAJINE POD VPLIVOM
POSEBNIH KULTUR

Uvod

V razpravi predstavljam spremembe površin posebnih kultur v Sloveniji, vinske trte, sadnega drevja in hmelja, od konca preteklega stoletja dalje. Pri tem izhajam iz dosedanjih študij vinogradništva, sadjarstva in hmeljarstva v Sloveniji (1-4). V ospredju obravnave je prostorska razširjenost kultur v posameznih časovnih obdobjih, njihov vpliv na socio-ekonomsko in pokrajinsko transformacijo in tipološka opredelitev pokrajin. Značilnosti spreminjanja posebnih kultur so prikazane po vinogradniških, sadjarskih in hmeljarskih regijah.

Razprava se omejuje na najpomembnejše ugotovitve, zato izpušča razvoj posameznih panog v starejših obdobjih, podrobnejšo obravnavo naravnih osnov in družbenih dejavnikov ter drobne razlike med pridelovalnimi okolišči.

1. Vinogradništvo

1.1. Splošne značilnosti

Slovensko vinogradništvo, ki je doseglo v preteklem stoletju velik vzpon, je doživelo na prehodu v 20. stol. zaradi pojava filoksera popolno uničenje. Njegova obnova na ameriških podlagah je stopnjevala intenzifikacijo te panoge in hkrati prinesla umik vinogradov iz ekološko manj ugodnih okolišev. Močan umik je doživel predvsem predalpski in submediteransko-dinarski svet, vinogradi pa so se še bolj skoncentrirali v subpanonskem in primorskem svetu, ki sta po naravi za vinogradništvo najugodnejša. Na razširjenost vinske trte in njen gospodarski pomen so močno vplivali tudi družbeno-geografski dejavniki, predvsem kapital in razvoj vinske trgovine v novih prometnih in političnih razmerah po 1. svetovni vojni, svetovna kriza ipd.

Drugo nazadovanje, še intenzivnejše od prvega, je značilno za obdobje po letu 1945 in je prizadelo posebno kmečko vinogradništvo. Povzročili so ga predvsem ostarelost nasadov, pomanjkanje delovne sile, težave na tržišču, razdrobljenost posesti, zastarela obdelovalna tehnologija ipd. Vse pogostejši je postajal vinogradniški prelog, kar je povzročalo degradacijo kmečke vinorodne pokrajine in poglobljalo regionalno socialno diferenciacijo. Posledice umika vinogradništva so se zato pokazale takó v socialnih kot prostorskih

^x Dr., redni univ. prof., Pedagoška akademija, 62000 Maribor, Koroška c. 160, glej izvleček na koncu zbornika.

pojavih in procesih, oziroma v značilni razvojni divergenci med kmečko in podružbljeno pokrajino. Poudariti pa moramo, da se s posodabljanjem zasebnega vinogradništva razlike med obema tipoma vinorodne pokrajine bistveno zmanjšujejo.

1.2. Razširjenost vinogradniških površin

Po stanju leta 1969 obsegajo vinogradniške površine 21 881 ha, tj. 1 % površine Slovenije ali 2,6 % njenega vinorodnega prostora. Vinogradi so razširjeni na 41 % površine Slovenije in osredotočeni predvsem v subpanonskem svetu Pomurja, Podravja in Posavja ter v Primorju. V subpanonski makroregiji je kar 11 879 ha ali 54,3 % vseh vinogradov, čeprav zavzema ta le 43,1 % vsega vinorodnega prostora Slovenije. Na drugem mestu je primorska makroregija s 5 821 ha ali 26,7 % vseh vinogradov na 15,8 % vinorodnega prostora. Tudi relativni delež vinograda je zato tukaj najvišji. Ta znaša v subpanonski makroregiji 3,2 %, v primorski pa 4,4 %.

V makroregiji subpanonsko-subdinarskega in dinarskega Posavja je vinogradov zaradi neprimerno slabših ekoloških razmer znatno manj. Zavzemajo 2 333 ha, kar pomeni 10,6 % vseh vinogradov na 17,2 % vinorodnega prostora Slovenije. Njihov relativni delež znaša le 1,6 %. Še manjšega pomena je vinogradništvo v predalpski makroregiji, iz katere se je od preteklega stoletja dalje hitro umikalo. Ostalo je le 1 848 ha, tj. 8,4 % vseh vinogradov na 23,9 % vinorodnega prostora. Zavzemajo komaj 0,9 % površine, pridelek pa je manj kvaliteten.

Z ugašanjem ugodnih subpanonskih klimatskih vplivov slabi pomen vinogradništva. Čeprav ne tako izrazito kot drugod, opazamo to že v severovzhodni Sloveniji, kjer zavzemajo v mezoregiji vzhodnega subpanonskega Podravja in Pomurja vinogradi 7 032 ha ali 3,7 % površine, tj. 32,1 % vseh vinogradov na komaj 22,5 % vinorodnega prostora, v mezoregiji zahodnega subpanonskega Podravja pa le 959 ha ali 1,8 % površine, tj. 4,4 % vseh vinogradov na 6,4 % vinorodnega prostora. V mezoregiji subpanonskega Posavja je pomen vinogradništva še vedno nadpoprečen, saj prekrivajo vinogradi 3 887 ha ali 3,2 % površine, na 14,2 % vinogradniškega prostora pa je tu 17,8 % vseh vinogradov.

Hitreje se zmanjšuje pomen vinogradništva na prehodu v dinarski svet. Pomembnejše je le v subpanonsko-subdinarski mezoregiji Posavja (predvsem v Beli krajini), kjer zavzemajo vinogradi 1 870 ha ali 2,4 % površine. Na 9,2 % vinorodnega prostora je tu 8,5 % vseh vinogradov. V mezoregiji dinarskega Posavja se je njihova površina skrčila že na 464 ha ali 0,7 % površine, ali na 2,1 % vseh vinogradov na 8 % vinorodnega prostora. Pomen vinogradništva se tudi hitro manjša v predalpskem svetu, kjer se v robnem pasu še rahlo občutijo subpanonski vplivi, v notranjosti pa so ti tako slabotni, da postaja vinogradništvo skoraj nepomembno. V robni predalpski mezoregiji zavzemajo vinogradi 1 402 ha ali 1,3 % površine, tj. 6,4 % vseh vinogradov na

12,6 % vinorodnega prostora, medtem ko jih je v notranji predalpski mezoregiji le 446 ha ali 0,5 %. Slednje pomeni komaj 2 % vseh vinogradov na 11,3 % vinorodnega prostora Slovenije.

S prehodom iz primorskega pasu z najmočnejšimi submediteranskimi klimatskimi vplivi v višjo dinarsko notranjost se razmere za vinogradništvo najhitreje slabšajo. Medtem ko je v pravi primorski mezoregiji kar 5 760 ha vinogradov, ki zavzemajo 5,2 % površine, tj. 26,4 % vseh vinogradov na samo 13,1 % vinorodnega prostora, je submediteransko-dinarska mezoregija domala nevinorodna. Podobno kot iz predalpskega sveta se je tudi od tod vinogradništvo skoraj popolnoma umaknilo. Do leta 1969 je preostalo na 2,7 % vinorodnega prostora le 61 ha vinogradov, ki so zavzemali le 0,3 % vseh vinogradov, prav toliko pa je znašal tudi njihov relativni delež (tab. 1).

V okviru submezo- in mikroregij je koncentracija vinogradov največja v Jeruzalemskih goricah, kjer zavzemajo 1 243 ha ali 15,4 % površine. Sledijo Spodnje Koprsko z 918 ha ali 12,1 %, Vinorodne Haloze s 1 196 ha ali 8,9 %, Radgonske gorice s 714 ha ali 8,1 % in Lendavske gorice s 484 ha ali 8,1 %. Visok delež vinogradov se pojavlja še v Svečinskih in Pekrskih goricah, na Bizeljškem, v Beli krajini in na Vipavskem. Iz klimatskih in pedoloških razmer izhaja, da so prav ta področja za vinogradništvo tudi najustreznejša.

1.3. Spremembe vinogradniških površin v obdobjih 1896-1954 in 1954-1969

Vinogradi so v mejah današnje Slovenije leta 1896 obsegali 45 938 ha ali 5,3 % površine vinorodnega prostora. Iz navedenih vzrokov so se do leta 1954 skrčili na 31 346 ha ali 3,6 % površine, torej za 14 592 ha ali 31,8 %. Se izdatnejše pa je bilo nazadovanje vinogradov v obdobju 1954-1969, ko so se skrčili na 21 881 ha ali 2,6 % površine, v relativno kratkem času torej za 9 465 ha ali 30,2 %. Potemtakem se je vinogradniška površina umaknila v zadnjih sedemdesetih letih pod polovico prvotnega obsega, kar je bistveno vplivalo na razporeditev in koncentracijo vinogradništva v Sloveniji.

Umik vinogradov v obdobju 1896-1954 je bil relativno najšibkejši v subpanonsko-subdinarski in dinarski makroregiji (16,1 %), v subpanonski in primorski makroregiji se je gibal okrog slovenskega poprečja 32 %, v predalpski makroregiji pa je bil najvišji (39,7 %). Absolutno največji umik je beležila subpanonska makroregija, kar za 7 475 ha; to je celo nekaj več, kot znaša umik v vsej preostali Sloveniji (7 117 ha). V predalpski makroregiji so se vinogradi umaknili za 2 458 ha in v primorski celo za 3 951 ha.

V obdobju 1954-1969 je nazadovalo vinogradništvo zopet najbolj v predalpski makroregiji, kjer se je delež vinogradov zmanjšal za 50,5 %, v primerjavi s prejšnjim obdobjem pa je bil umik zelo močan tudi v subpanonsko-dinarski in dinarski makroregiji (36,6 %). V primorski makroregiji je bil skoraj enak slovenskemu poprečju (31 %), medtem ko je bil najmanjši v subpanonski makroregiji (23,3 %). Absolutni umik vinogradniških površin v tem obdobju je

Vinogradniške površine in njihovo spreminjanje v obdobjih 1896-1954 in 1954-1969 po makro- in mezoregijah

Tabela 1

MAKROREGIJA mezoregija	leto	skupna po- vršina ha	delež, ki ga zavze- ma vin. regija %	površ- na vin. ha	delež vin. %	delež vin., ki odpade na vin. regijo v %	nazadovanje		indeks
							ha	%	
I. MAKROREGIJA SUBPANONSKEGA PO- MURJA, PODRAVJA IN POSAVJA	1896 ^x	335 697	39,0	22 968	6,8	49,9			100
	1954	353 448	41,0	15 493	4,3	49,4	7 475	32,5	67,5
	1969	364 904	43,1	11 879	3,2	54,3	3 614	23,3	51,7
A) mezoregija vzhodnega subpanonskega Podravja in Pomurja	1896	167 757	19,5	14 492	8,6	31,5			100,0
	1954	183 445	21,3	9 141	5,0	29,2	5 351	36,8	63,1
	1969	190 637	22,5	7 032	3,7	32,1	2 109	23,1	48,5
B) mezoregija zahodnega subpanonskega Podravja	1896	58 266	6,8	2 804	4,8	6,1			100,0
	1954	55 051	6,4	1 212	2,2	3,9	1 592	56,8	43,2
	1969	54 184	6,4	959	1,8	4,4	253	20,9	34,2
C) mezoregija subpanonskega Posavja	1896	109 674	12,8	5 672	5,2	12,3			100,0
	1954	114 952	13,3	5 140	4,5	16,4	532	9,3	90,7
	1969	120 083	14,2	3 887	3,2	17,8	1 253	24,3	68,5
II. MAKROREGIJA SUBPANONSKO-SUB- DINARSKEGA IN DINARSKEGA POSAVJA	1896	146 979	17,0	4 390	2,9	9,6			100,0
	1954	143 697	16,7	3 682	2,5	11,8	708	16,1	83,9
	1969	145 840	17,2	2 333	1,6	10,6	1 349	36,6	53,1
A) mezoregija subpanonsko-subdinarskega Posavja	1896	76 182	8,8	3 494	4,6	7,6			100,0
	1954	77 468	9,0	3 090	4,0	9,9	403	11,5	88,5
	1969	77 814	9,2	1 870	2,4	8,5	1 220	39,5	53,5
B) mezoregija dinarskega Posavja	1896	70 797	8,2	897	1,3	2,0			100,0
	1954	66 229	7,7	591	0,9	1,9	306	34,1	65,9
	1969	68 026	8,0	464	0,7	2,1	127	21,6	51,7
III. MAKROREGIJA PREDALPSKEGA (SUBALPSKEGA) POSAVJA	1896	218 002	25,3	6 188	2,8	13,5			100,0
	1954	216 068	25,1	3 730	1,7	11,9	2 458	39,7	60,3
	1969	202 083	23,9	1 848	0,9	8,4	1 882	50,5	29,9
A) robna predalpska mezoregija	1896	106 424	12,3	4 488	4,2	9,8			100,0
	1954	106 183	12,3	2 755	2,6	8,8	1 733	38,6	61,4
	1969	106 419	12,6	1 402	1,3	6,4	1 353	49,1	31,2
B) notranja predalpska mezoregija	1896	111 578	12,9	1 700	1,5	3,7			100,0
	1954	109 885	12,8	975	0,8	3,1	725	42,6	57,4
	1969	95 663	11,3	446	0,5	2,0	529	54,3	26,2
IV. PRIMORSKA MAKROREGIJA	1896	161 555	18,7	12 393	7,7	27,0			100,0
	1954	147 919	17,2	8 442	5,7	26,9	3 951	31,9	68,1
	1969	133 806	15,8	5 821	4,4	26,7	2 621	31,0	47,0
A) prava primorska (submediteranska) mezoregija	1896	116 721	13,5	11 887	10,2	25,9			100,0
	1954	111 510	13,0	8 296	7,4	26,5	3 591	30,2	69,8
	1969	111 244	13,1	5 760	5,2	26,4	2 536	30,6	48,5
B) submediteransko-dinarska mezoregija	1896	44 834	5,2	507	1,1	1,1			100,0
	1954	36 408	4,2	146	0,4	0,3	361	71,2	28,8
	1969	22 562	2,7	61	0,3	0,3	85	58,1	12,1
SLOVENIJA (I - IV)	1896	862 233	100,0	45 938	5,3	100,0			100,0
	1954	861 134	100,0	31 346	3,6	100,0	14 592	31,8	68,2
	1969	846 635	100,0	21 881	2,6	100,0	9 465	30,2	47,6

^x Za Prekmurje so podatki iz leta 1909. Manjka nekaj katastrskih občin.

bil zopet največji v subpanonski makroregiji (3 614 ha), sledijo primorska makroregija (2 621 ha), predalpska makroregija (1 882 ha) in subpanonsko-subdinarska in dinarska makroregija (1 349 ha).

Skupen rezultat umika vinogradniških površin v obeh obdobjih lepo ponazarja indeks 1969/1896. Medtem ko je v subpanonski makroregiji ter subpanonsko-subdinarski in dinarski makroregiji nekaj nad slovenskim poprečjem 47,6 in v primorski makroregiji nekoliko pod njim, je v predalpski makroregiji izredno nizek (29,9). Čeprav je bil umik vinogradov povsod na Slovenskem zelo močan, vendarle predalpski svet prednjači.

Zanimive so tudi mezoregionalne razlike umika vinogradov. V subpanonski makroregiji je dobro opazno mnogo večje nazadovanje v mezoregiji zahodnega subpanonskega Podravskega Podravja v primerjavi z mezoregijo vzhodnega subpanonskega Podravja in Pomurja. Medtem ko znaša indeks 1969/1896 v prvi 34,2, dosega v drugi 48,5, kar je docela v skladu s poslabšanjem ekoloških razmer za vinogradništvo v pasu, ki meji na predalpski svet. Močnejši umik je pripisovati tudi nekaterim družbenim dejavnikom, npr. bližini industrije, ki je odtegnila delovno silo. Nekoliko preseneča relativno majhen umik vinogradov v mezoregiji subpanonskega Posavja (68,5), posebno še v starejšem obdobju.

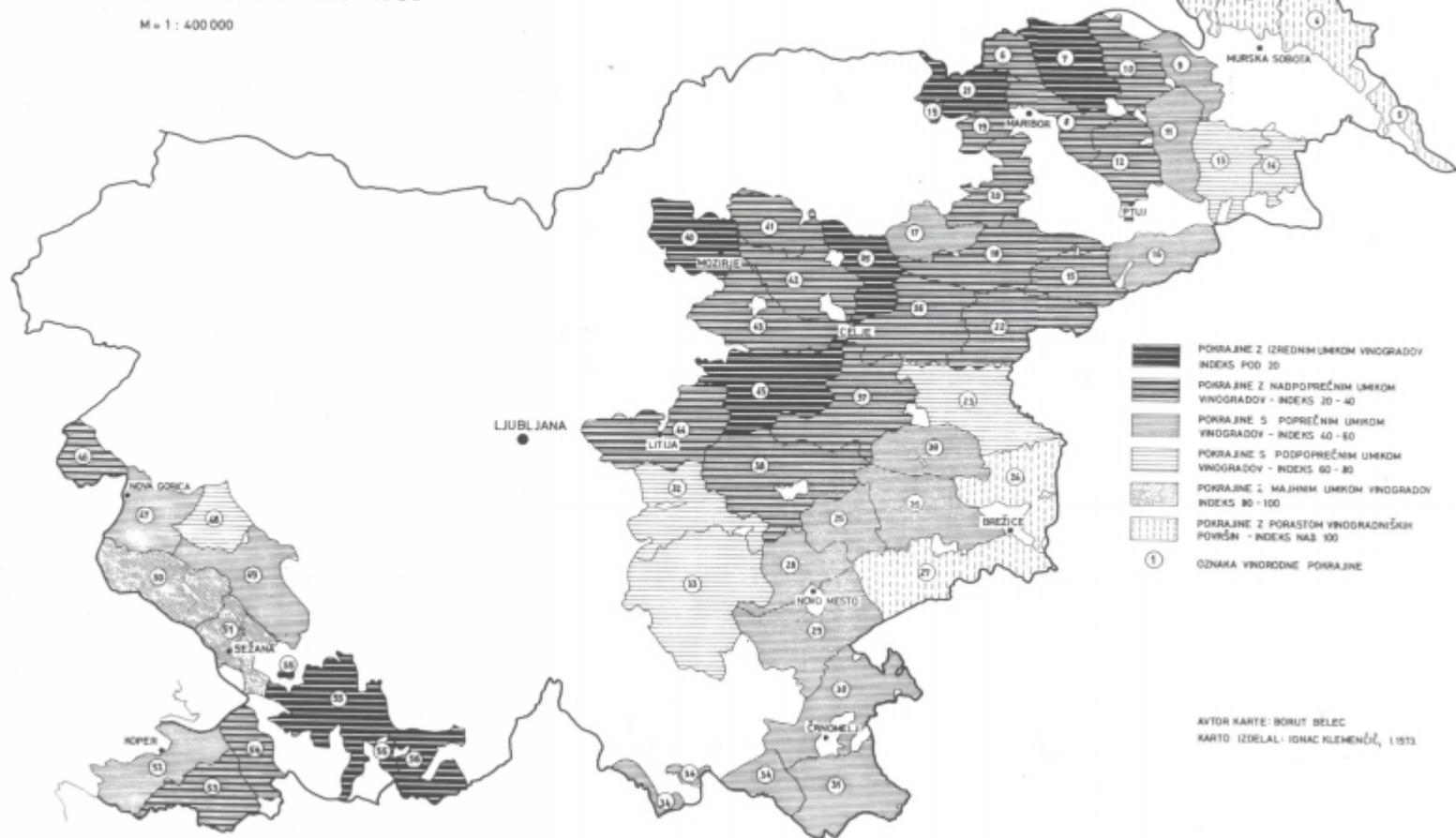
Mezoregija subpanonsko-subdinarskega Posavja in mezoregija dinarskega Posavja pri indeksu 1969/1896 se skoraj ne razlikujeta od skupnega poprečja 53,1, pač pa se kaže večja razlika med robno predalpsko mezoregijo (31,2) in notranjo predalpsko mezoregijo (26,2). Nižji indeks ima samo še submediteransko-dinarska mezoregija (12,1), kjer je bilo podobno kot v predalpskem svetu vinogradništvo že v preteklosti močno podrejenega pomena. Tu so se vinogradi izredno umaknili že leta 1954.

Nazadovanje vinogradništva se je močno odrazilo v značilnostih vinogradniškega pejzaža. Tako se je v subpanonski makroregiji relativni delež vinograda v sedemdesetih letih zmanjšal od 6,8 % na 3,2 %, v makroregiji subpanonsko-subdinarskega in dinarskega Posavja od 2,9 % na 1,6 %, v predalpski makroregiji od 2,8 % na 0,9 % in v primorski makroregiji od 7,7 % na 4,4 %. Po mezoregijah so razlike še večje. Ob tem se je spremenil tudi vinogradniški delež posameznih regij nasproti skupni vinogradniški površini. Delež subpanonski makroregije se je v slovenskem vinogradniškem prostoru nekoliko okrepil, saj so vinogradi v tej regiji leta 1896 predstavljali 49,9 % vseh vinogradov v Sloveniji, leta 1969 pa 54,3 %. Porast deleža od 9,6 % na 10,6 % opazamo še pri makroregiji subpanonsko-dinarskega in dinarskega Posavja, njegovo izrazito zmanjšanje pa v predalpski makroregiji (od 13,5 % na 8,4 %). Primorska makroregija ne kaže omembe vrednih sprememb (tab. 1).

Značaj spreminjanja vinogradniških površin po submezo- in mikroregijah je seveda še veliko ekstremnejši. Če upoštevamo najizrazitejša vinorodna področja, ugotavljamo v obdobju 1896-1969 padec relativnega deleža vinograda

SPREMINJANJE VINOGRADNIŠKIH POVRŠIN NA OZEMLJU SR SLOVENIJE V OBDOBJU 1896 - 1969

M = 1 : 400 000

AVTOR KARTE: BORUT BELEC
KARTO IZDELAL: IGNAČ KLEMENČIČ, 1973

v Slovenskih goricah od 10,5 % na 4,4 %, Halozah od 12,4 % na 5,8 %, Podpohorskih goricah od 6 % na 2,5 %, v Beli krajini od 4,7 % na 2,7 %, Goriških Brdih od 26 % na 12,1 %, na Vipavskem od 8,2 % na 3,9 % in Koprskem od 15,6 % na 9 %. Porast površin je le izjemen, npr. v Bizeljsko-sremičkih goricah.

Nazadovanje vinogradništva ponazarja tudi analiza deleža vinograda po katastrskih občinah. Medtem ko je imelo leta 1896 še 48 občin več kot 30 % vinograda, je število takšnih občin do leta 1954 padlo na 21, do leta 1969 pa celo na 6. Zmanjšalo se je tudi število občin s 15 % do 30 % vinograda, in to od 154 na 83 in 61. Kategorija 5 % do 15 % je v letu 1896 štela 359 občin, leta 1954 še 295 občin in leta 1969 le 199 občin. Hkrati se je povečalo število občin z manj kot 5 % vinogradov, in to od 743 v letu 1896 na 910 leta 1954 in 1047 leta 1969.

V subpanonski makroregiji se je v celotnem obdobju število občin z več kot 30 % vinograda znižalo od 35 na 5 in v primorski makroregiji od 13 na 1, število občin z manj kot 5 % vinogradov pa se je v prvi povečalo od 322 na 543, a v drugi zmanjšalo od 121 na 119. V predalpski makroregiji vzbuja pozornost kategorija katastrskih občin s 5 % do 15 %, ki se je zmanjšala od 74 na 7 občin. Tudi v makroregiji subpanonsko-subdinarskega in dinarskega Posavja se ista kategorija zmanjšala od 28 na 10 občin.

Zelo nazorno je umik vinogradništva v Sloveniji razviden iz podatkov o povečanju, nazadovanju ali stagnaciji vinogradov v katastrski občini. Vinogradniško površino je v obdobju 1896-1954 povečalo le 189 občin, zmanjšalo pa jih je 1100. Tudi obdobje 1954-1969 kaže isto, saj se je površina vinogradov povečala le v 273 občinah, medtem ko je nazadovala v 1069 občinah (tab. 2).

Vinogradniške površine so se po katastrskih občinah izredno pestro spreminjale, čeprav so v največjem številu občin vinogradi nazadovali v obeh obdobjih, tj. 1896-1954 in 1954-1969. Med 1390 občinami je takih kar 924. Druge kažejo najrazličnejše kombinacije. Med njimi je najštevilnejši tip z naraščanjem vinogradniških površin v obeh obdobjih in tip, pri katerem vinogradi v obdobju 1896-1954 in v celotnem obdobju nazadujejo, v obdobju 1954-1969 pa napredujejo. Pomembnejši je še tip, pri katerem vinogradi v obdobju 1896-1954 napredujejo ter v obdobju 1954-1969 in v celotnem obdobju nazadujejo.

1.4. Učinki umika vinogradniških površin na transformacijo vinogradniškega prostora

Z umikom vinogradniških površin se ne spreminja le vinogradniški pejzaž, temveč krči tudi agrarni prostor. Slednje prihaja do izraza toliko bolj, ker zavzema vinogradniški prostor 40 % vse površine Slovenije in je posebno v subpanonskem in primorskem svetu delež vinogradov zelo visok. Tako so fiziognomski učinki umika razširjeni v velikem delu Slovenije ter najbolj opazni prav v izrazito vinorodnih pokrajinah. Ker je 83 % vinogradov zasebnih,

Katastrske občine glede na delež in spreminjanje vinogradniških površin po makro- in mezoregijah

Tabela 2.

MAKROREGIJA mezoregija	leto	št. katastr. občin z deležem vinogr. do 5- 15- n.30				štev. k.o., v katerih je vinogr. površina porast. nazad. stag.		
		5%	15%	30%	%			
I. MAKROREGIJA	1896	322	227	108	35			
SUBPANONSKEGA POMURJA,	1954	441	201	62	12	104	580	8
PODRAVJA IN POSAVJA	1969	543	147	46	5	160	585	-
A) mezoregija	1896	162	132	89	33			
vzhod. subpanonskega	1954	251	122	53	11	44	365	7
Podravja in Pomurja	1969	315	94	41	5	90	368	-
B) mezoregija	1896	62	33	11	1			
zah. subpanon. Podravja	1954	85	18	1	-	5	102	-
	1969	96	7	1	-	21	84	-
C) mezoregija	1896	98	62	8	1			
subpanonskega Posavja	1954	105	61	8	1	55	113	1
	1969	132	46	4	-	49	133	-
II. MAKROREGIJA	1896	99	28	6	-			
SUBPANON.-SUBDINAR.	1954	101	19	5	-	18	113	2
IN DINARSKEGA POSAVJA	1969	127	10	2	1	36	98	5
A) mezoregija	1896	44	23	6	-			
subpanonsko-subdinarskega	1954	54	17	5	-	8	65	-
Posavja	1969	65	10	2	-	9	68	-
B) mezoregija	1896	55	5	-	-			
dinarskega Posavja	1954	57	2	-	-	10	48	2
	1969	62	-	-	-	27	30	5
III. MAKROREGIJA	1896	201	74	6	-			
PREDALPSKEGA POSAVJA	1954	243	34	1	-	15	261	5
	1969	258	7	-	-	35	247	-
A) robna predalp. mezoreg.	1896	94	64	3	-			
	1954	130	30	-	-	9	150	2
	1969	154	6	-	-	26	136	-
B) notr. predalp. mezoreg.	1896	107	10	3	-			
	1954	113	4	1	-	6	111	3
	1969	104	1	-	-	9	111	-
IV. PRIMORSKA MAKROREG.	1896	121	30	34	13			
	1954	115	41	15	9	52	146	-
	1969	119	35	13	1	42	139	1
A) prava primorska	1896	61	29	34	13			
(submediter.) mezoregija	1954	75	41	15	9	45	92	-
	1969	91	35	13	1	41	101	-
B) submediter.-dinarska	1896	60	1	-	-			
mezoregija	1954	40	-	-	-	7	54	-
	1969	28	-	-	-	1	38	1
SLOVENIJA (I.-IV.)	1896	743	359	154	48			
	1954	910	295	83	21	189	1100	15
	1969	1047	199	61	6	273	1069	6

pretežno kmečkih, ima opuščanje vinogradništva tudi močne socioekonomske učinke. Vinogradniški prelog, ki se pojavlja v raznih oblikah oziroma stadijih, je v Sloveniji zavzel velik obseg. Iz večjega ali manjšega umika vinogradov sklepamo, kolikšna je stopnja intenzivnosti transformacije in degradacije vinogradniškega prostora.

Vinogradniške regije so glede na značaj spreminjanja vinogradniških površin v obdobju 1896-1969 razvrščene v naslednje skupine:

- z izrednim umikom vinogradov (indeks pod 20)
- z nadpoprečnim umikom vinogradov (indeks 20-40)
- s poprečnim umikom vinogradov (indeks 40-60)
- s podpoprečnim umikom vinogradov (indeks 60-80)
- z majhnim umikom vinogradov (indeks 80-100)
- s porastom vinogradov (indeks preko 100)

Izredno močno (indeks pod 20) so nazadovali vinogradi v Brkinih, na Mozirskem, v Dobrnskem podolju, Kumsko-trboveljskem hribovju, na Kozjaku in v Jareninskih goricah. Razen v slednjih vinogradi v nobeni od naštetih regij niso veliko pomenili.

Nadpoprečno visok umik z indeksom od 20 do 40 ugotavljamo v vrsti vinorodnih pokrajin, tako v Brdih, na Zgornjem Koprskem, v Svečinskih in Mariborskih goricah ter Zgornjih Halozah, potemtako v močno ali srednje vinorodnih pokrajinah. V tej skupini pa se pojavljajo tudi manj ali malo vinorodne pokrajine, npr. Hrpeljsko-podgorški Kras, širše obrobje Celjske kotline, Litijsko hribovje, gričevje ob Mirni, Cmureško-negovske, Ptujске, Podpohorske in Poljčansko-savinske gorice ter Zgornje Sotelsko.

Poprečen umik z indeksom od 40 do 60 kažejo nekatere znane vinorodne pokrajine, tako Radgonske gorice, Vinorodne Haloze, Bela krajina, Zgornje in Spodnje Vipavsko in Spodnje Koprsko. Sem sodijo tudi manj vinorodne pokrajine, npr. Slovenske gorice okrog Cerkevňaka, Slovenskokonjiške gorice, obrobje Novomeške kotline, Smarješko-krške gorice in Senovsko podolje.

Podpoprečno nazadovanje z indeksom od 60 do 80 je značilno le za redke vinorodne pokrajine, med njimi za Jeruzalemske gorice z visokim deležem vinogradov, med manj vinorodnimi pa za Zahodne Ljutomersko-ormoške gorice, Kozjansko, Suho krajino, Sentviško-temeniško pokrajino in Srednje Vipavsko.

Edina pokrajina z majhnim nazadovanjem (indeks 85) je Kras. Povečanje vinogradniških površin ugotavljamo le v Prekmurju, Bizeljsko-sremičkih goricah in Kostanjeviškem Podgorju, ki pa je zgolj statistične narave.

Intenzivnost sprememb v vinogradniškem pejzažu je precej odvisna od značaja vinogradniške pokrajine. Nazadovanje vinogradov v malo vinorodni pokrajini še zdaleč ne spremeni podobe pokrajine v tolikšni meri kot v značilni vinorodni pokrajini, nima pa tudi tako negativnih socioekonomskih učinkov.

Razlika se pojavlja tudi v načaju vinogradniškega preloga v preteklosti in danes, saj je bil za obdobje do druge svetovne vojne značilen pretežno skriti ali relativni prelog, ko je opuščnemu vinogradu navadno sledil sadovnjak. V novjšem obdobju pa opuščeni vinogradi ni zamenjala druga kultura, zato je v mnogo večjem obsegu nastajal t.i. absolutni prelog. Degradacijo vinogradniške pokrajine je po drugi svetovni vojni stopnjeval tudi posebno hiter umik vinogradov, ki je v obdobju 1954-1969 dosegel celo relativno enak obseg kot v predhodnih 58 letih. Poprečen letni umik vinogradniških površin je v obdobju 1954-1969 znašal kar 631 ha (karta 1).

1.5. Razvojna divergenca vinogradniške pokrajine

Vinogradništvo šteje med kmetijske panoge, katerih značaj je še posebno odvisen od socialno-posestne strukture prebivalstva. Zaradi tega ugotavljamo velike strukturne razlike med slovenskimi vinogradniškimi pokrajinami že v preteklosti, npr. pred drugo svetovno vojno med kmečkimi in meščanskimi oz. cerkvenimi vinogradi. Podružbljanje vinogradništva v povojnem obdobju je z obnovo omogočilo tudi njegovo modernizacijo, medtem ko je ostalo kmečko vinogradništvo še dalj časa tradicionalno. V kmečkih vinorodnih pokrajinah je zato prišlo do zaskrbljujočega nazadovanja vinogradništva in degradacije agrarnega prostora. Razmerje med družbenim in zasebnim lastništvom vinogradov je torej pomemben dejavnik prostorskega razvoja tako v pogledu socialne strukture prebivalstva kot fiziognomije vinogradniške pokrajine. Zato tudi ni slučajno, da sta se razvila tip podružbljene in tip kmečke vinogradniške pokrajine, ki se po svoji družbenogeografski strukturi in fiziognomiji bistveno razlikujeta. Kmečko vinogradniško pokrajino, ki je po drugi svetovni vojni dolgo doživljala transformacijo le v smislu degradacije, so zajeli sodobni inovacijski procesi dokaj pozno. Usmerjena vinogradniška gospodarstva, turizem in vikendaštvo je mnogokje omililo ali preprečilo nadaljnje nazadovanje vinogradništva, z obnovljenimi, deloma večjimi sodobnimi nasadi (terase, žična vzgoja) pa tudi spremenilo fiziognomijo kmečke vinorodne pokrajine. Zanj pa je še vedno značilen znaten delež vinogradniškega preloga, čeprav ta tudi v podružbljeni pokrajini ni izjema.

Poudariti je tudi treba, da je bila socioekonomska in fiziognomska transformacija podružbljenih vinogradniških pokrajin v primerjavi z drugimi vinogradniškimi pokrajinami še posebno intenzivna in da je zato že sedanja stopnja podružbljanja vinogradništva povzročila močno socialno in pejsažno raznoličnost, toliko bolj, ker so družbene površine kljub regionalni koncentraciji pomešane s kmečko vinorodno posestjo.

Vseh družbenih vinogradov v Sloveniji je bilo leta 1969 3 700 ha ali 17 % vinogradniških površin. Od tega je odpadlo kar 2 768 ha ali 74,7 % na subpanonsko makroregijo, kjer zavzema 23,3 % vinorodne površine. V mezoregiji vzhodnega subpanonskega Podravja in Pomurja odpade na družbeni sektor 2 386 ha ali tretjina, v mezoregiji zahodnega subpanonskega Podravja pa 250 ha

ali četrtnina vinorodnih površin. V Slovenskih goricah je podružbljenih 43 % vinogradov, v Halozah 30,1 %, v Podpohorskih goricah 51,4 %, a največ v Mariborskih (57,3 %), Radgonskih (62,8 %), Jeruzalemskih (65,8 %) in Pekrskih goricah (82,2 %). Družbeni vinogradi so izrazito skoncentrirani v Slovenskih goricah, kjer je 1 932 ha ali 52 % vseh podružbljenih površin v Sloveniji. Haloze so s 431 ha na drugem mestu med subpanonskimi pokrajini.

Do pomembnejše koncentracije družbenega vinogradništva je prišlo tudi v Primorju, kjer je 829 ha ali 22 % vseh družbenih vinogradov v Sloveniji, ki zavzemajo 14,3 % vseh vinogradniških površin. Koprsko je s 523 ha druga najmočnejše podružbljena vinorodna pokrajina, vendar po relativnem deležu 18,3 % precej zaostaja za Halozami. V Goriških Brdih je podružbljenih le 139 ha ali 15,1 %, na Vipavskem pa 142 ha ali 8,5 % vseh vinorodnih površin.

V vinorodnem Posavju je družbeno vinogradništvo slabo razvito. Le v subpanonskih Bizeljsko-sremičkih goricah je blizu 100 ha ali 9,4 % družbenih vinogradov, drugod pa le malo. Na celotno Posavje odpade komaj 6,3 % vseh družbenih vinogradov.

1.6. Tipi vinogradniških pokrajin in njihova razširjenost

Pri opredelitvi tipov vinogradniške pokrajine smo izhajali predvsem iz naslednjih elementov ali njihovih kompleksov: ekološke razmere, koncentracija vinogradov, družbeno lastništvo ter dinamika in značaj spreminjanja vinogradniških površin v obdobju 1954–1969. Na osnovi razlik med stvarnimi in teoretičnimi frekvencami oziroma s Pearsonovim koeficientom kontingence smo nato ugotovili njihovo korelacijo. Pokazalo se je, da se z izboljševanjem ekoloških razmer koncentracija vinogradov sicer močno povečuje, da je precej visoka še med ekološkimi razmerami in deležem podružbljenih površin, da pa je precej manjša med ekološkimi razmerami in spreminjanjem vinogradniških površin. Majhna je tudi korelacija med koncentracijo vinogradništva in deležem podružbljenih vinogradov oziroma spreminjanjem vinogradniških površin. Najmanjšo korelacijo kaže odnos med deležem družbenega sektorja in spreminjanjem vinogradniških površin.

Ovrednotenje posameznih elementov in njihova ponazoritev v tipogramih omogoča opredelitev poglavitnih pokrajinskih tipov vinogradništva na Slovenskem. Ti so naslednji:

- tip pokrajine z visoko razvitim, komercializiranim vinogradništvom in intenzivno pokrajinsko transformacijo. Označujejo ga nadpobrečne ali zelo ugodne ekološke razmere in močna ali zelo močna koncentracija vinogradov. Umik vinogradov po letu 1954 v njih ni bil tolikšen kot v drugih pokrajinah, delež podružbljenih vinogradov pa je najčeseje zelo visok ali visok. Stopnja pejsažne intenzivnosti, fiziognomske in socialne transformacije je tu naj-

večja. Pojavlja se v Jeruzalemskih, Radgonskih in Svečinskih goricah, Vinorodnih Halozah in na Spodnjem Koprskem;

- tip pokrajine z razvitim, največkrat lastniško mešanim vinogradništvom in zmerno pokrajinsko transformacijo. Eden od elementov ima navadno precej nižjo vrednost. Ekološke razmere so v tem tipu zelo ugodne, ponekod celo nadpoprečno ugodne, umik vinogradov pa je navažno poprečen ali podpoprečen. Fiziognomski in socialni učinki v pokrajini so nekoliko šibkejši kot v pokrajinah prejšnjega tipa. Značilen je za Mariborske, Podpohorske, Zahodne Ljutomersko-ormoške, Lendavske in Bizeljsko-sremičke gorice, Zgornje Koprsko in Goriška Brda;
- tip pokrajine s tradicionalnim, največkrat z nazadujočim kmečkim vinogradništvom, z majhno ali zmerno koncentracijo vinogradniških površin in s šibko pokrajinsko transformacijo. V njem se eden ali dva elementa močneje razlikujeta od drugih. Umik vinogradništva je bil nadpoprečen, stopnja podružbljanja pa je majhna. Značilen je tudi vinogradniški prelog. Primeri pokrajin tega tipa so del Goriškega, Kozjansko, Kras, Črnomaljsko-metliške gorice in Vipavsko;
- tip pokrajine s slabo razvitim vinogradništvom in z nezatno pokrajinsko transformacijo. V njem je fiziognomska in gospodarska vloga vinogradništva nezatna, npr. v hribovitem Posavju in ponekod na krasu. Ta pokrajinski tip prehaja že v tip nevinogradniške pokrajine, kjer je bila vinska trta zaznavneje razširjena le v preteklosti.

2. Sadjarstvo

2.1. Splošne značilnosti

Druga polovica 19. stol. pomeni obdobje močnega razmaha sadjarstva na Slovenskem, saj izpričuje franciscejski kataster iz leta 1825 še zelo skromne površine. Z veliko krizo vinogradništva na prehodu v 20. stol. pa so površine s sadnim drevjem hitro naraščale, ker so številne zaradi filoksere uničene vinograde spremenili v sadovnjake. Takšen razvoj je posebno značilen za tiste pokrajine v Sloveniji, kjer ekološke razmere za uspevanje vinske trte na ameriški podlagi niso bile najugodnejše, predvsem v predalpskih in submediteransko-dinarskih pokrajinah. Svoj višek je doseglo slovensko sadjarstvo pred drugo svetovno vojno. Podobno kot za vinogradništvo so tudi zanj značilna krizna obdobja. Zaradi novih političnih in carinskih meja, ki so odrezale tradicionalna tržišča v avstrijskih deželah, je močno upadel izvoz. Slednje je zelo prizadelo severovzhodno Slovenijo, od koder so največ izvažali jabolka. Omejil se je tudi trg za sadje iz Goriških Brd in Vipavske doline. V tridesetih letih si je slovensko sadjarstvo znova opomoglo, druga svetovna vojna in pojav nekaterih boleznih in škodljivcev, npr. ameriškega kaparja, pa ga je usodno prizadelo. Za povojno obdobje so tako značilni znaki nove krize, ki so jo pogojevali tudi močna razdrobljenost nasadov, majhni pridelki, maj-

hna delovna storilnost, preozka sestava sadnega pridelka in konkurenca cenejšega sadja iz drugih naših republik. Sadjarski prelog je postajal vse pogostejši in pričeval močno spreminjati podobo pokrajine, podobno kot sodobni intenzivni plantažni nasadi sadja. Ti so zato v ostrem nasprotju s tradicionalnimi kmečkimi travniškimi sadovnjaki, podobno kot plantažni vinogradi s tistimi na kolju.

2.2. Razširjenost in sestava sadovnjakov

V primerjavi z vinogradništvom je sadjarstvo bolj razširjeno, čeprav je najpomembnejše v področjih, ki so hkrati najbolj ugodna za vinogradništvo, tj. v subpanonskem in primorskem svetu. Vendar je gojenje sadja pomembna kmetijska panoga tudi v predalpskem svetu, pojavlja pa se še v predalpskih kotlinah in dolinah ter na njihovem obrobju, posebno na Gorenjskem; odpornejše sadne vrste segajo tudi neprimerno višje kot vinska trta. Brez sadja so le nekateri izraziti alpski in kraški predeli.

Leta 1972 je bilo v Sloveniji 43 676 ha ali 2,15 % sadovnjakov. Sklenjeno področje največjega deleža sadovnjakov, tj. nad 16 %, se pojavlja v slovenskogoriškem zaledju Maribora vse do Svečine in Šentilja. Deloma zasledimo tako visok delež še v Podpohorskih in Ljutomersko-ormoških goricah. Na to izrazito koncentracijo se navezujejo Slovenske gorice med Gornjo Radgono, Ljartom in Ptujem, kjer dosega delež sadovnjakov od 7 % do 16 %. Takšen delež je pogost tudi v Ljutomersko-ormoških goricah, na Zahodnem Goričkem, v Vinorodnih Halozah, Dravinjskih goricah, na Zgornjem Sotelskem, v območju Velenjske kotline in na Primorskem v Goriških Brdih ter na Koprskem. Delež sadovnjakov od 2,5 % do 7 %, kar je še močno nad republiškim poprečjem, je značilen posebno za Osrednje Goričko, Celjsko kotlino, Bizeljsko, Krške gorice, del Posavskega hribovja ter za Ljubljansko kotlino. Na Primorskem sodi v to skupino Vipavska dolina. Ostala področja so v glavnem pod slovenskim poprečjem, čeprav se lokalno ponekod še pojavljajo manjša zgoštevna jedra, npr. v Brkinih, v Dravski dolini, Beli krajini ipd.

Navedene značilnosti so izrazite tudi ob prikazu razporeditve sadjarskih površin po makro- in mezoregijah (tab. 3). Med njimi je na prvem mestu makroregija subpanonskega Pomurja, Podravja in Posavja, kjer zavzemajo sadovnjaki 4,7 % površine in 53 % vseh sadjarskih površin v Sloveniji. Pri tem sta mezoregija vzhodnega subpanonskega Podravja in Pomurja in mezoregija za hodnega subpanonskega Podravja zastopani z enakim relativnim deležem 5,5 %, pač pa znatno upade odstotek sadjarske površine v mezoregiji subpanonskega Posavja (2,1 %). V predalpski in primorski makroregiji je delež sadovnjakov nizek in procentualno enak (1,8 %), vendar v pravi primorski mezoregiji še doseže 2,7 % površine. Subpanonsko-subdinarska in dinarska makroregija je z 0,82 % sadjarskih površin na predzadnjem ter alpska makroregija z 0,66 % na zadnjem mestu.

Regionalna koncentracija sadjarstva je razvidna tudi iz njegove razširjenosti

POVRŠINE SADOVNJAKOV IN NJIHOVO SPREMINJANJE V OBDOBJIH 1896-1955
IN 1955-1972 PO MAKRO- IN MEZOREGIJAH

Tabela 3

MAKROREGIJA mezoregija	leto	skupna po- vršina ha	površina sadovnj. ha	površ. napre- sad. %	dov. %	zad. %	indeks
1	2	3	4	5	6	7	8
I. MAKROREGIJA							
SUBPANONSKEGA	1896	397 887,73 ^x	9 295,54 ^x	2,34			100,00
POMURJA, PODRAVJA	1955		15 419,13	3,13	65,87		165,87
IN POSAVJA (1-34)	1972	493 309,79	23 192,00	4,70	50,41		249,49
A) Mezoregija vzhod- nega subpanonskega	1896	202 044,18 ^x	6 853,16	3,39			100,00
Podravja in Pomurja	1955		11 953,68	4,02	74,42		174,42
(1-23)	1972	297 466,24	16 590,30	5,51	38,86		242,21
B) Mezoregija zahod- nega subpanonskega	1896		1 248,38	1,79			100,00
Podravja (24-28)	1955		1 968,19	2,83	57,66		157,66
	1972	69 627,44	3 864,85	5,55	101,45		309,59
C) Mezoregija subpa- nonskega Posavja	1896		1 194,00	0,95			100,00
(29-34)	1955		1 497,26	1,19	25,40		125,40
	1972	126 216,11	2 727,85	2,16	82,19		228,46
II. SUBPANONSKO- SUBDINARSKA IN DI- NARSKA MAKRORE- GIJA (35-41)							
	1896		2 720,94	0,55			100,00
	1955		3 188,34	0,65	17,18		117,18
	1972	491 181,01	4 027,04	0,82	26,30		148,00
A) Mezoregija subpa- nonsko-subdinarskega	1896		414,06	0,54			100,00
Posavja (35-38)	1955		426,58	0,56	3,02		103,02
	1972	90 673,68	1 190,62	1,31	20,86		133,60
B) Mezoregija Nizkega dolenjskega Krasa	1896		414,06	0,54			100,00
(39-40)	1955		426,58	0,56	3,02		103,02
	1972	76 252,02	765,04	1,00	79,34		184,77
C) Mezoregija Viso- kega Krasa (41)	1896		1 415,70	0,40			100,00
	1955		1 176,64	0,50	25,50		125,50
	1972	324 255,31	2 071,38	0,60	16,59		146,31

MAKROREGIJA mezoregija	leto	skupna po- vršina ha	površina sadovnj. ha	površ. sad. %	napre- dov. %	na- zad. %	indeks
1	2	3	4	5	6	7	8
III. PREDALPSKA MA- KROREGIJA (42-63)	1896		5 089,88	0,83			100,00
	1955		6 651,25	1,08	30,68		130,68
	1972	606 081,40	11 118,30	1,80	67,16		218,44
A) Mezoregija Pohor- skega Podravja (42-44)	1896		747,77	0,77			100,00
	1955		1 030,19	1,07	77,77		177,77
	1972	96 583,83	1 586,22	1,64	53,97		212,13
B) Mezoregija robnega predalpskega Posavja (45-49)	1896		547,11	0,51			100,00
	1955		747,50	0,69	36,63		136,63
	1972	107 723,83	2 011,53	1,87	169,10		367,66
C) Mezoregija notra- njega predalpskega Posavja (50-61)	1896		3 619,38	1,10			100,00
	1955		4 707,43	1,43	30,06		130,06
	1972	329 319,93	7 362,15	2,24	56,36		203,41
D) Posoška predalpska mezoregija (62-63)	1896		175,62	0,21			100,00
	1955		166,13	0,20		5,40	94,60
	1972	82 463,81	158,40	0,19		4,65	90,19
IV. ALPSKA MAKRO- REGIJA (64-66)	1896		1 002,76	0,42			100,00
	1955		1 033,22	0,47	13,01		113,01
	1972	238 016,25	1 587,58	0,66	40,09		158,32
A) Mezoregija vzhod- nih alpskih pokrajin (64)	1896		187,55	0,25			100,00
	1955		214,48	0,29	14,36		134,36
	1972	73 845,16	300,21	0,41	39,97		160,07
B) Mezoregija zahod- nih alpskih pokrajin (65-66)	1896		815,21	0,49			100,00
	1955		918,74	0,56	12,70		112,70
	1972	164 171,09	1 287,37	0,78	40,12		157,91
V. PRIMORSKA MAKROREGIJA (67-77)	1896		3 720,97	1,88			100,00
	1955		1 587,16	0,80		57,35	42,65
	1972	197 446,22	3 706,21	1,87	133,51		99,60
A) Prava primorska (submediteranska) mezoregija (67-74)	1896		3 316,01	2,81			100,00
	1955		1 106,85	0,93		66,63	33,37
	1972	117 830,66	3 144,84	2,66	184,12		94,83
B) Submediteransko- dinarska mezoregija (75-76)	1896		371,58	0,52			100,00
	1955		423,26	0,59	13,90		113,90
	1972	71 102,73	509,61	0,71	20,40		137,14
C) Submediteran sko- subalpska mezoregi- ja (77)	1896		33,38	0,39			100,00
	1955		57,05	0,67	70,91		170,91
	1972	8 512,83	51,76	0,61		9,27	155,06
SLOVENIJA (I-V)	1896	1 930 612,61 ^x	21 830,09 ^x	1,13			100,00
	1955		27 979,10	1,38	28,16		128,16
	1972	2 026 034,67	43 631,13	2,15	55,94		199,86

^x brez Prekmurja (1-7)

po submezo- in mikroregijah. Najvišji relativni delež izkazujejo Svečinske gorice, kjer zavzemajo sadovnjaki 25,4 % površine. Tudi Jareninske in Mariborske gorice sta izraziti sadjarski pokrajini, zato doseže delež sadovnjakov v Zahodnih Slovenskih goricah kar 17,4 % ali nad 6 500 ha, tj. 15 % vseh sadjarskih površin v Sloveniji. Precej sadovnjakov imajo tudi Vzhodne Ljutomersko-ormoške gorice (11,2 % površine). Slovenske gorice so potemtakem naša najizrazitejša sadjarska regija, saj obsegajo tamkajšnji sadovnjaki 26 % vseh sadjarskih površin v Sloveniji in 10,4 % slovenskogoriške površine.

Glede na dejstvo, da je pretežni del Slovenije primeren za gojenje jabolk, zavzemajo jabolane 52,5 % vseh sadnih dreves, hruške 16,2 %, češplje 14 %, češnje 4,3 %, višnje 0,5 %, breskve 7,3 %, marelice 0,6 %, orehi 3 %, smokve 0,4 %, oljke 0,8 % in druge sadne vrste 0,4 % vseh dreves. Skupno število dreves je leta 1973 znašalo 8 145 495. Slovito štajersko pridelovalno področje jabolk prihaja do veljave v podatku, da je v občinah Maribor, Lenart, Ormož, Ptuj in Sevnica tretjina vseh jablan v Sloveniji. Hruškovi na sadi so koncentrirani v občinah Nova Gorica (14,3 %) in Krško (7,6 %), medtem ko so nasadi češpelj enakomerneje razporejeni. Izrazita je koncentracija češenj v Vipavski dolini in Goriških Brdih ter je v občini Nova Gorica kar 18,8 % vseh češnjevih nasadov. Višnja je drevo vzhodne Slovenije. Breskovi nasadi so med sadnimi vrstami najmočnejše koncentrirani. Samo v občini Nova Gorica je 41,4 % vseh dreves v Sloveniji. Podobno velja za marelice, saj je v isti občini 20,3 % vseh dreves. Izrazitejše področje gojenja orehov sta občini Tolmin in Nova Gorica. Oljke in smokve so značilno omejene na primorski svet. Lokalno so pomembni tudi nasadi črnega ribeza, npr. na Kozjanskem.

2.3. Spremembe sadjarskih površin v obdobjih 1896-1955 in 1955-1972

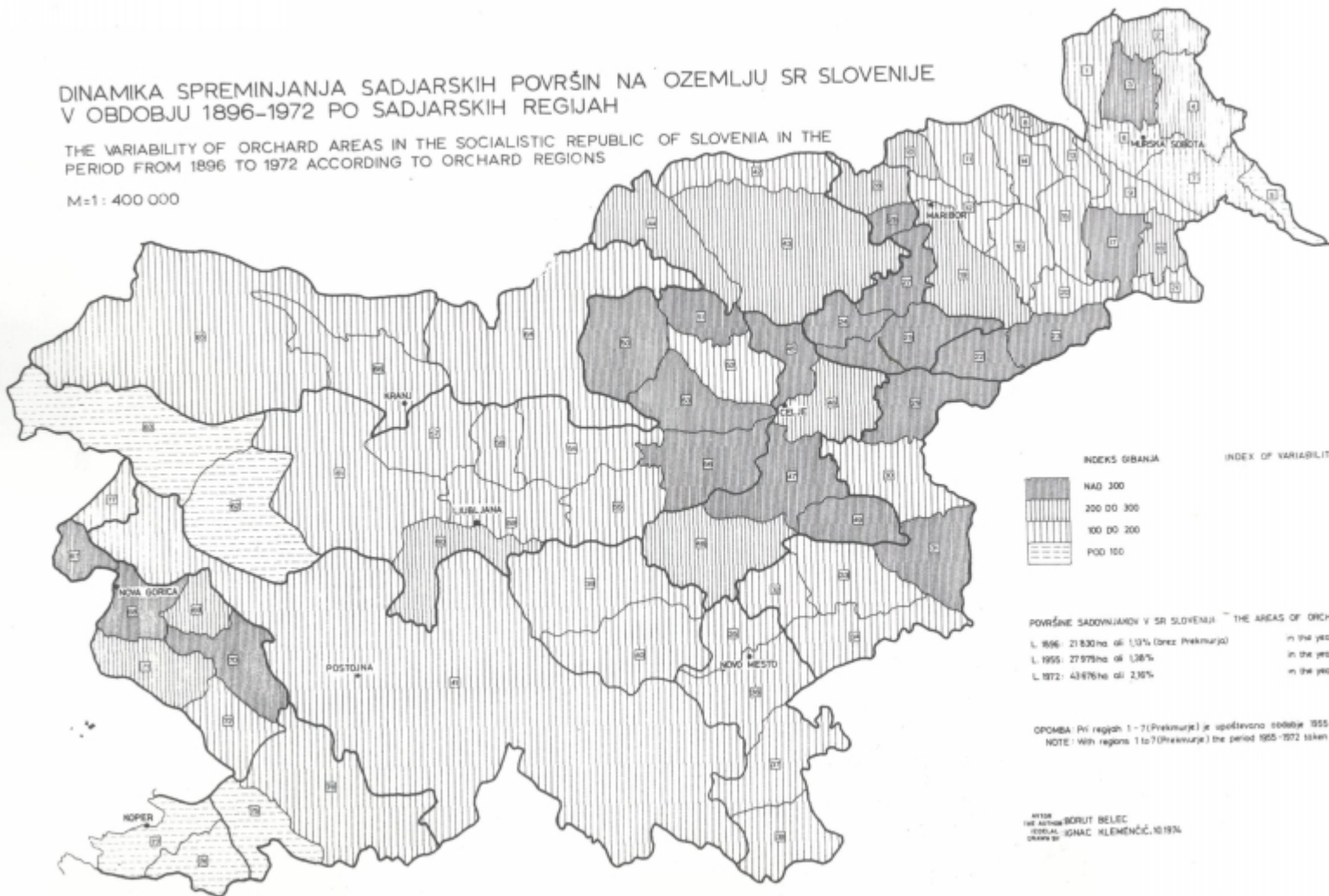
Leta 1896 je bilo na ozemlju današnje Slovenije brez Prekmurja 21 830 ha sadovnjakov, kar pomeni 1,13 % skupne površine. Do leta 1955 se je njihova površina povečala na 27 979 ha oziroma 1,38 % skupne površine, tj. za 28,1 % (brez Prekmurja). V primeri z današnjo razporeditvijo sadjarskih površin opazimo, da je bila koncentracija v subpanonskem Pomurju, Podravju in Posavju nekoliko manj izrazita, saj je bilo v tej makroregiji 42 % vseh sadjarskih površin v Sloveniji, leta 1972 pa 53 %. Tudi če pri tem upoštevamo manjkajoče podatke za Prekmurje, se slika veliko ne spremeni.

Regionalne razlike v značaju in dinamiki spreminjanja sadjarskih površin so bile precejšnje. V makroregiji subpanonskega Pomurja, Podravja in Posavja so se površine v obdobju 1896-1955 povečale za 66 % (dejansko nekaj manj zaradi manjkajočega Prekmurja), v predalpski makroregiji za 30,7 %, medtem ko kažeta subpanonsko-subdinarska z dinarsko in alpska makroregija precej manjšo rast (za 17,2 % oz. 13 %). Izjema je primorska makroregija, kjer so sadjarske površine krepko nazadovale, od 3 721 na 1 587 ha ali za 57,3 % (tab. 3). Umik povezujejo z uničenjem oljčnih nasadov, ki jih je prizadela huda zima leta 1929, in z urejanjem teras za pridobivanje zgodnjih

DINAMIKA SPREMINJANJA SADJARSKIH POVRŠIN NA OZEMLJU SR SLOVENIJE V OBDOBJU 1896-1972 PO SADJARSKIH REGIJAH

THE VARIABILITY OF ORCHARD AREAS IN THE SOCIALISTIC REPUBLIC OF SLOVENIA IN THE PERIOD FROM 1896 TO 1972 ACCORDING TO ORCHARD REGIONS

M=1: 400 000

vrtnin. Na Koprskem so se sadovnjaki umaknili celo za 72,1 %, manjši umik pa opazamo tudi v Goriških Brdih (za 6,8 %), kjer so hude zime povzročile, da sta oljka in mandelj izginila. Zelo močan relativni umik sadovnjakov beleži tudi Hrpeljsko-podgorski Kras.

Poprečki za večje regije dinamiko spreminjanja površin precej zabrišejo, saj so površine sadovnjakov porasle ponekod tudi za več kot 100 %, npr. v Halozah za 178,3 %, v njihovem vinorodnem delu pa celo za 215 %. Pozornost zbuja tudi dejstvo, da so se v tem obdobju močno povečale sadjarske površine na velikih ravninah in v kotlinah, tako na Dravski ravni za 122,6 %, na Ljubljanskem polju za 73,4 % in na Ljubljanskem barju za 104,2 %. Relativno precej pa so se povečale površine sadovnjakov tudi v višjem predalpskem in kraškem svetu, npr. v Pohorskem Podravju za 38 %, na samem Pohorju za 50 %, v Vzhodnem oz. Zahodnem Posavskem hribovju za 52,7 % in 23 %, na Visokem Krasu za 25,5 % in celo v alpskih pokrajinah za 13 %.

Obdobje 1955-1972 se glede razvoja sadjarstva v mnogočem loči od predhodnega. Značilna je vsekakor mnogo večja dinamika naraščanja sadjarskih površin in drugačna regionalna razporejenost. Če upoštevamo, da so se v starejšem, skoraj šestdesetletnem obdobju sadjarske površine povečale za 28,1 %, potem je njihov porast za 55,9 % v obdobju 1955-1972, torej v borih 17 letih, neprimerno večji. Površina sadovnjakov se je v tem obdobju povečala za več kot 15 000 ha, njihov relativni delež pa je porastel od 1,38 % na 2,15 % skupne površine Slovenije.

Med makroregijami je imela največji relativni prirastek sadjarskih površin primorska makroregija (za 133,5 %), torej regija, kjer so v starejšem obdobju sadovnjaki nazadovali. Površine so se med leti 1955-1972 povečale za 2 119 ha. Predalpska makroregija kaže porast za okoli 4 467 ha ali 67,1 %, medtem ko je makroregija subpanonskega Pomurja, Podravja in Posavja, ki je beležila v starejšem obdobju največji porast, s 7 773 ha ali 50,4 % šele na tretjem mestu. Tod so se sadjarske površine najbolj povečale v mezoregiji zahodnega subpanonskega Podravja (za 101,4 %). Alpska makroregija kaže porast za 40 %, vendar absolutno komaj za 454 ha, medtem ko je na zadnjem mestu subpanonsko-subdinarska in dinarska makroregija s 26,3 % ali 839 ha (tab. 3).

V Primorju so se sadjarske površine povečale v Goriških Brdih za 7-krat, na Vipavskem za 3,5-krat, na Krasu in Koprskem pa zelo malo. V predalpskem svetu je večji porast v Hudinjsko-voglajnski pokrajini (za 2,2-krat) in v Nizkem Posavskem hribovju (za 1-krat), v subpanonskem svetu pa na Goričkem (za 1,1-krat), v Dravinjskih goricah (za 1,6-krat), na Sotelskem (za 1-krat) in v Bizeljsko-sremičkih goricah (za 2,3-krat). Nekatere znane sadjarske pokrajine beležijo manjšo rast, npr. Slovenske gorice, Haloze in Podpohorske gorice. V Lendavskih goricah so sadovnjaki celo nazadovali, zaradi slabših ekoloških razmer pa je sadjarstvo le malo napredovalo v ravni-

nah in kotlinah ter kraških predelih, čeprav so lokalne sadjarske površine tudi zaznavneje porasle, npr. ponekod na Dolenjskem.

Poudariti moramo, da je na porast sadjarskih površin v tem obdobju bistveno vplivala plantažna obnova v družbenem sektorju, deloma pa tudi usmerjenih sadjarskih kmetij. Sadnih plantaž družbenega sektorja je v občini Lenart, ki ima med občinami najvišji relativni delež sadovnjakov, kar 77,7 %. Na povečanje sadjarskih površin je podobno kot v starejšem obdobju močno vplival umik vinogradništva, saj je nadomeščanje vinogradov s sadovnjaki pomnilo posrečen izhod iz vinogradniških kriz.

V celotnem več kot sedemdesetletnem obdobju beleži slovensko sadjarstvo močan vzpon (tab. 3). Indeks rasti sadjarskih površin se je od leta 1896 do leta 1955 povzpел na 128, a do leta 1972 na 200. Dejansko so se torej ob manjkajočih podatkih za Prekmurje površine sadovnjakov povečale za blizu 100 %.

Med makroregijami je na prvem mestu subpanonsko Pomurje, Podravje in Posavje z indeksom 249, v mezoregiji zahodnega subpanonskega Podravja pa se ta dvigne celo na 309. Slovenske gorice kažejo v poprečku indeks 196, Podpohorske 314, Dravinjske 360, a Haloze kar 422. Predalpska makroregija je z indeksom 218 na drugem mestu. Posebno so se razširili sadovnjaki v mezoregiji robnega predalpskega Posavja (indeks 368), v Dobrnskem podolju in ob Hudinji celo za osemkrat. Alpska in dinarska makroregija dosežeta le indeks 158 in 148, v primorski makroregiji pa se zaradi močnega nazadovanja sadjarskih površin v starejšem obdobju ni povzpел nad 100. V pravi primorski mezoregiji, kjer ugotavljamo omenjeno nazadovanje, a hkrati posebno močno rast sadjarskih površin v letih 1955-1972, je indeks obstal pri 95. Posamezne regije kažejo prav v primorskem svetu precejšnje razlike. V Goriških Brdih so se npr. sadovnjaki v celotnem obdobju povečali za 7,4-krat, na Vipavskem za 5-krat, na Krasu za 1,8-krat, medtem ko so na Koprskem nazadovali (indeks 31).

Močno rast sadjarskih površin lahko ugotavljamo nekako v treh pasovih (karta 2). Prvi zajema južno in vzhodno pohorsko obrobje od Velenjske kotline do Pekrskih goric in se nadaljuje v Dravinjskih goricah, Halozah in na Z gornjem Sotelskem. Nekoliko zunaj njega sodijo sem Zahodne Ljutomersko-ormoške gorice. Drugi, podoben pas se razteza od Mozirskega čez Vransko-libojsko, Kumsko-trboveljsko in Vzhodno Posavsko hribovje do Bizeljskega. Tretji pas zajema Goriška Brda in Vipavsko.

Močna rast sadjarskih površin je značilna še za vrsto pokrajin, med njimi za Vzhodne Ljutomersko-ormoške gorice, Svečinske gorice in Voglajnsko. Kljub temu je značilna za večino slovenskih pokrajin podpoprečna rast, predvsem v subpanonsko-subdinarskem, dinarskem in alpskem svetu, čeprav takšnih pokrajin ne manjka niti v subpanonskem svetu (Srednje Slovenske gorice). Nazadovanje sadnih površin ugotavljamo le v nekaterih pokrajinah, kot so Ko-

prsko, Hrpeljsko-podgorski Kras, Cerkljansko-idrijsko hribovje z dolino srednje Soče ter Lendavske gorice (pri slednjih je upoštevano le obdobje 1955-1972). Vzroki za nazadovanje so različni, npr. na Koprskem pozeba oljk in specializacija v pridelovanje vrtnin ali v Lendavskih goricah razširitev vinogradništva.

2.4. Sadjarstvo in transformacija pokrajine

Podobno kot vinogradništvo daje tudi sadjarstvo pokrajini svojevrstne poteze, posebno v primerih večje koncentracije sodobnih plantažnih površin. Te se po svojem značaju močno razlikujejo od kmečkih travniških sadovnjakov. Izjema so v določenem smislu le tradicionalne terase v Primorju, na Koprskem npr. oljčne in mešane sadjarsko-vrtnarske terase s češnjami in z zgodnjo zelenjavo. Tudi plantažni sadovnjaki se po svojem značaju razlikujejo, saj poznamo ravninske špalirne nasade, nasade na terasah in zaledinjene sadovnjake. Terasne nasade najpogosteje uvajajo na nagibih med 1 do 25 %. V zaledinjenih sadovnjakih z delovnimi potmi je drevje sajeno po slojnicah, značilni pa so za zemljišča z nagibi med 25 % in 40 %, brez delovnih poti pa za konfiguracijsko manj ugodne in še bolj strme terene. Slednji so v marsičem podobni kmečkim travniškimi sadovnjakom, le da so prirejeni za plantažno pridelovanje.

Razmerje med intenzivnimi plantažnimi in tradicionalnimi travniškimi sadovnjaki tako nedvomno vpliva na fiziognomijo pokrajine. Od 40 441 ha sadovnjakov je leta 1973 v Sloveniji odpadlo na intenzivne nasade 4 305 ha ali 10,6 %. Največ je plantaž jablan, skoraj 3 000 ha ali 7,2 % vseh sadovnjakov. Slede plantaže breskev (768 ha), hrušk (518 ha), plantažni nasadi drugih sadnih vrst pa so manj pomembni. Največ intenzivnih nasadov ima občina Maribor, kar 940 ha ali 12 % tamkajšnjih sadnih površin. Na drugem mestu je občina Nova Gorica s 518 ha ali celo 58 % tamkajšnjih nasadov, kar je najvišji delež v Sloveniji. Zelo močno je zastopana občina Lenart, kjer je 351 ha plantaž ali 15,3 % sadnih površin.

Ker so sadne plantaže pretežno družbene (3 663 ha ali 85 %), prihaja tudi v sadjarski pokrajini do divergence v socioekonomskem in fiziognomskem razvoju. Delež in razporeditev družbenih površin je zato pomemben razvojni dejavnik. Vseh družbenih sadjarskih površin je bilo po stanju 1973. leta 5 167 ha ali 12,8 %, njihov pomen in pejzažni učinek pa je seveda precej večji, kot bi lahko sklepali iz samega deleža. Podobno kot sadjarske površine v celoti so tudi družbene površine osredotočene v subpanonskem svetu. Največ jih je v občini Maribor (1 174 ha ali 15 % sadjarske površine), kar pomeni 22,7 % vseh družbenih sadjarskih površin v Sloveniji, visok delež pa zavzemajo še v občinah Gornja Radgona (343 ha ali 29,1 %), Lenart (292 ha ali 12,7 %), Ljutomer (224 ha ali 19,1 %), Ormož (343 ha ali 28,8 %), Ptuj (322 ha ali 18,2 %), Krško (249 ha ali 33,6 %) in Nova Gorica (283 ha ali 31,6 %). Skupaj je v teh osmih občinah 3 230 ha družbenih sadovnjakov ali 62,5 % vseh tovrstnih površin v Sloveniji. Zunaj subpanonskega prostora so družbene površine v večjem ob-

segu le še v Primorju, ob omenjeni novogoriški občini, predvsem v občini Koper (142 ha ali 27,3 %). V občini Izola zavzemajo družbeni sadovnjaki celo 63,4 % sadjarske površine, ki pa je seveda skromna (82 ha).

Anketa, izvedena po družbenih kmetijskih organizacijah, omogoča za leto 1975 podrobnejši vpogled v strukturo sadovnjakov (5). Kl 3 597 ha sadovnjakov je 80,1 % intenzivnih, 7,9 % polintenzivnih in 12 % ekstenzivnih. Večina nasadov je ravninskih (40,5 %), nasadov z obdelovalnimi potmi je 31,2 % in terasnih nasadov 28,3 % površine. Največ družbenih nasadov je v Ptujskih goricah, 403 ha ali 11,2 % družbenih površin. Sledijo Spodnje Vipavsko z 235 ha ali 6,5 %, Radgonske gorice z 222,5 ha ali 6,2 %, Koprsko z 212 ha ali 5,9 % in Mariborske gorice z 202,3 ha ali 5,6 % družbenih površin. Kar 2 459,3 ha ali 68,3 % družbenih sadovnjakov je v makroregiji subpanonskega Pomurja, Podravja in Posavja, 582,5 ha ali 16,2 % v predalpski makroregiji, 501 ha ali 13,9 % v primorski, 49,5 ha ali 1,4 % v alpski in 5,2 ha ali 0,2 % v subpanonsko subdinarski in dinarski makroregiji. Družbena sadjarska posest je najizraziteje koncentrirana v mezoregiji vzhodnega subpanonskega Pomurja in Podravja, kjer je 1 615 ha ali 65,7 % vseh družbenih sadovnjakov subpanonske makroregije.

Zasebni pridelovalci sadja imajo 1 059,2 ha intenzivnih sadjarskih površin, največ v Goriških Brdih. Sledijo Kozjansko, Mariborske, Jareninske, Krške in Svečinske gorice. V teh šestih regijah je 687,6 ha ali 64,9 % vseh intenzivnih zasebnih površin. Podobno kot pri družbenem sadjarstvu je tudi v zasebnem težišče v subpanonski makroregiji, saj je tam 570,8 ha ali 53,9 % vseh intenzivnih zasebnih sadovnjakov.

Intenzivni družbeni in zasebni nasadi zavzemajo skupaj 3 942,3 ha. Preko 200 ha jih je v Goriških Brdih, na Spodnjem Vipavskem, Spodnjem Koprskem, Mariborskih in Jareninskih goricah. V teh petih regijah je 1 269,3 ha ali 32,2 % vseh intenzivnih sadovnjakov, v subpanonski makroregiji pa 2 438,2 ha ali 61,8 %. Močno so skoncentrirani v Slovenskih goricah, kjer je 1 254,3 ha ali 31,8 % vseh intenzivnih nasadov v Sloveniji. Od 3 942,3 ha intenzivnih nasadov jih je 73,1 % družbenih. V subpanonski makroregiji znaša njihov delež 76,6 %, v predalpski 83,9 % in v primorski 57,2 %.

2.5. Tipi sadjarskih pokrajin in njihova razširjenost

Metodologija opredelitve sadjarske pokrajine je enaka kot pri proučevanju vinogradniške pokrajine. Osnovno izhodišče je kompleksna analiza in ovrednotenje geografskih elementov, dejavnikov, struktur in procesov ter njihovih učinkov v pokrajini. Pri tem smo upoštevali ekološke razmere, koncentracijo sadjarstva, družbeno lastništvo in spremembe sadjarskih površin v obdobju 1955-1972 v 77 regijah Slovenije.

Z vidika ekoloških danosti za sadjarstvo razlikujemo tri skupine regij z ugodnimi in dve skupini z neugodnimi makroekološkimi razmerami. Optimalne na-

ravnogeografske elemente zanj ugotavljamo v subpanonskem in primorskem svetu. Koncentracija sadjarstva je pomembna za pokrajinski videz in sadovnjaki zavzemajo v petih regijah nad 8 % skupne površine. Lastniške razmere v odločilni meri pogojujejo stopnjo produktivnosti, tržne usmerjenosti, fiziognomske in socialne transformacije. Še posebno je pomembno razmerje med družbenim in zasebnim lastništvom. V petih regijah je podružbljenih več kot 35 %, v desetih pa od 20 % do 35 % sadnih nasadov. Spremembe sadjarskih površin, njihovo nazadovanje ali naraščanje, ima prav tako močan pokrajinski in socioekonomski učinek. V 11 regijah se je sadjarska površina povečala prek 150 %, v drugih enajstih pa za 100 % do 150 %.

Ugotavljamo štiri sadjarske pokrajinske tipe s prevlado določenih značilnosti sadjarstva in z različno intenzivno pokrajinsko transformacijo:

- tip pokrajine z visoko razvitim, komercializiranim sadjarstvom in intenzivno pokrajinsko transformacijo. Označujejo ga najugodnejše ekološke razmere, zelo močna ali močna koncentracija površin (nad 5 %), poprečen ali visok delež družbenih površin (10 - 35 %) in povečanje površin, ki pa je različno. Te regije so: Svečinske, Mariborske, Vzhodne Ljutomersko-ormoške in Slovenskokonjiške gorice, Goriska Brda ter Spodnje Vipavsko;
- tip pokrajine z razvitim sadjarstvom in zmerno pokrajinsko transformacijo. Pripada mu 26 regij, za katere so sicer značilne zelo ugodne ekološke razmere, vendar sta koncentracija sadjarskih površin in stopnja podružbljenosti različni. Delež sadovnjakov se je v splošnem močno povečal, čeprav ugotavljamo tudi sadjarski prelog;
- tip pokrajine s tradicionalnim, nekomercializiranim in nazadujočim kmečkim sadjarstvom in s šibko pokrajinsko transformacijo zajema 38 regij. Vrednosti elementov so v splošnem nižje kot pri prejšnjih dveh tipih, čeprav opažamo razna odstopanja. Ekološke razmere so največkrat le lokalno ugodne, koncentracija sadjarstva je majhna ali neznatna, delež družbenih površin pa poprečen ali nizek. Sadni nasadi se le izjemoma močneje povečajo, največkrat le podpoprečno, v nekaj primerih pa tudi nazadujejo. Sadjarski prelog je redeń pojav;
- tip pokrajine s slabo razširjenim in nerazvitim sadjarstvom ter neznatno pokrajinsko transformacijo. V njem makroekološke razmere za sadjarstvo niso ugodne, pridelovanje sadja pa je omejeno le na ožje, lokalno ugodne okoliše. Koncentracija sadjarstva je neznatna, prav tako vloga družbenega sadjarstva, sadjarske površine pa nazadujejo ali se komajda rahlo povečujejo. Zaradi nizkega deleža sadjarskih površin prelog ne prihaja v pokrajinskem videzu toliko do izraza kot pri predhodnem tipu. Pripada mu 7 regij.

Od šestih pokrajin z visoko razvitim sadjarstvom so štiri v subpanonski makroregiji (med njimi 3 v mezoregiji vzhodnega subpanonskega Podravja in Pomurja), dve pa v primorski makroregiji. Od 26 regij z razvitim sadjarstvom

jih je 17 v subpanonski, 6 v predalpski in 3 v primorski makroregiji. Dinarska in alpska makroregija sta brez tega tipa. Pokrajine s tradicionalnim sadjarstvom so enakomerno razporejene. Od 38 takšnih regij jih je 12 v subpanonski, 6 v dinarski, 14 v predalpski, 1 v alpski in 5 v primorski makroregiji. Sorazmerno precej je ta tip sadjarske pokrajine razširjen v subpanonski makroregiji, kjer ne zavzema le ekološko manj ugodnih ravnin, temveč tudi nekaj gričevja, k čemur so pripomogli neugodni družbenoekonomski dejavniki. S tradicionalnim sadjarstvom izstopa v predalpski makroregiji me-zoregija notranjega predalpskega Posavja.

Poglobljena analiza razmer v sadjarstvu je zahtevala povečanje števila tipoloških elementov s 4 na 10. Upoštevali smo še zmanjšanje intenzivno obdelanih površin, gibanje prebivalstva, strukturne spremembe kmečkega prebivalstva in razdrobljenost posesti. Ugotovili smo, da ob upoštevanju štirih elementov v 77 regijah najmočneje korelirajo ekološke danosti in koncentracija sadovnjakov, znatno manjša je korelacija pri razmerjih do deleža družbenih sadovnjakov in sprememb sadjarskih površin, še manjša pa pri razmerjih koncentracije sadjarstva do deleža družbenih sadovnjakov in sprememb sadjarskih površin. Posebno slabo korelirajo delež družbene sadjarske posesti in spremembe sadjarskih površin. Pri upoštevanju desetih elementov v zmanjšanem številu izbranih regij (10) zelo močno korelirajo koncentracija površin in stopnja podružbljenosti sadovnjakov, spremembe sadjarskih površin in razdrobljenost posesti, prav tako stopnja podružbljenosti in spremembe sadjarskih površin. Zelo visoko korelacijo kaže razmerje med zmanjšanjem intenzivnih obdelovalnih površin in spremembami deleža kmečkega prebivalstva ter razmerja med samimi demografskimi elementi.

3. Hmeljarstvo

3.1. Splošne razvojne značilnosti in razširjenost hmeljarstva do druge svetovne vojne

Naravni pogoji za hmeljarstvo v Sloveniji so zelo ugodni, tovrstna proučevanja pa so bila omejena predvsem na območje tradicionalnega hmeljarstva v Savinjski dolini in so le v manjši meri posegla na območje zunaj njega. Po razširjenosti hmelja v odnosu do klimatskih razmer razlikujemo subpanonsko, nizko predalpsko in višinsko predalpsko območje, ki se po dobi rasti hmelja, vsoti srednjih dnevnihi temperatur, padavinah, ekspoziciji in nadmorski višini, reliefu, pedoloških razmerah ipd. med seboj precej razlikujejo.

Hiter vzpon slovenskega hmeljarstva se je pričel šele v drugi polovici 19. stol. in to v Savinjski dolini. Kasneje doseže svetovni sloves, hkrati pa se hmeljske površine tako močno koncentrirajo, da dobi tamkajšnja pokrajina edinstveno monokulturno podobo. Posebno se je hmeljarstvo razširilo med Savinjo in Ložnico ter ob Bolski. Leta 1875 je bilo le 8 ha hmeljišč, 1892. leta 514 ha in leta 1913 že 1 629 ha. Zunaj savinjskega območja so bila hmeljišča le malo

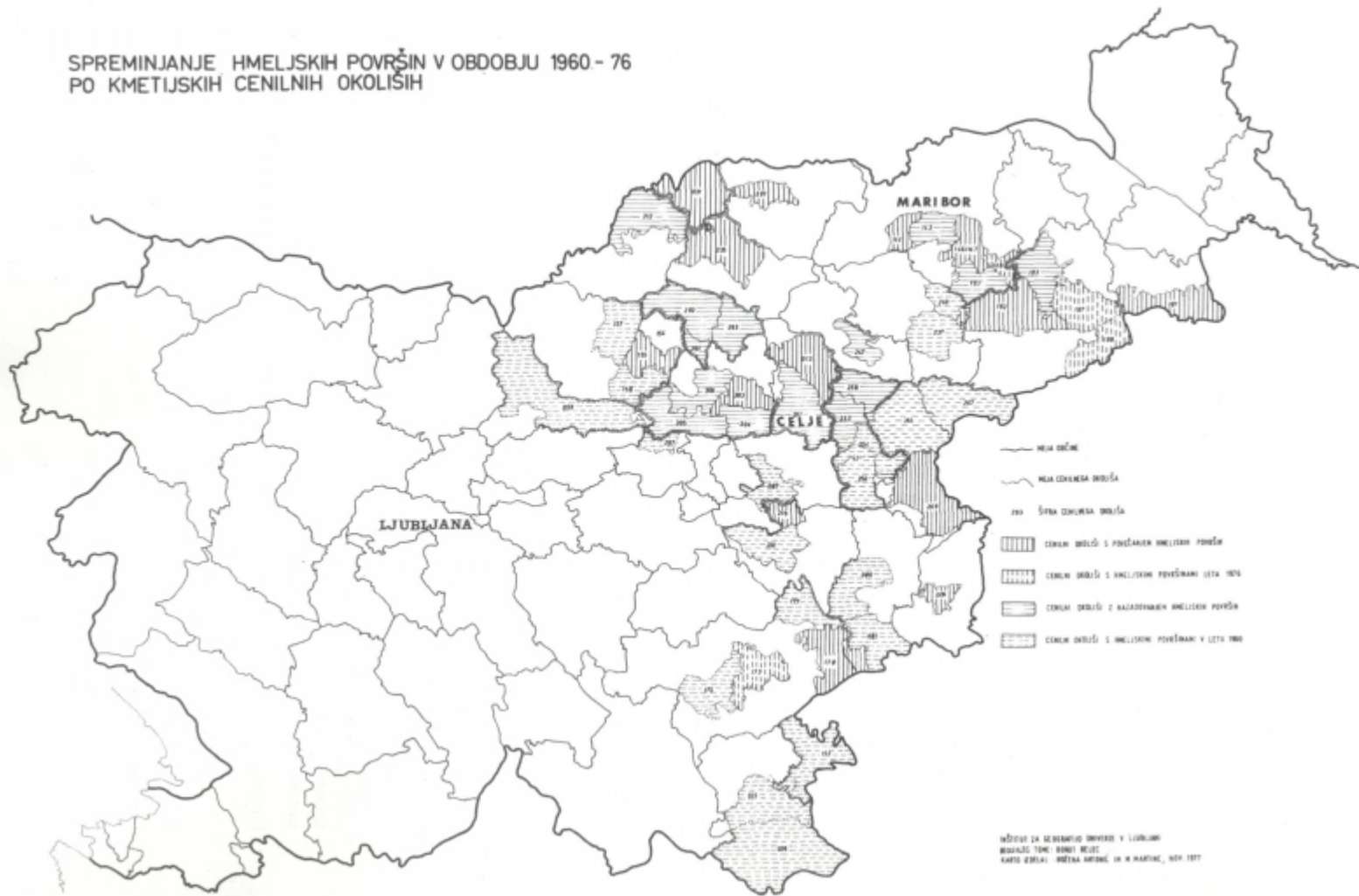
pomembna. Hmeljarstvo je mnogokje zamenjalo po filokseri uničene vinograde, vendar se pokrajinska podoba v tem času zaradi manjšega obsega hmeljskih površin še ni vidneje spremenila.

Hmeljarstvo med obema svetovnjima vojnama označuje močno nihanje obsega površin. Ob koncu prve svetovne vojne je ostalo le okoli 700 ha nasadov, kasnejša konjunktura jih je razširila na 2 237 ha v letu 1929, svetovna kriza pa ponovno zmanjšala na 1 129 ha v letu 1932. Do druge svetovne vojne so se hmeljišča povečala na preko 1 900 ha. Hmeljski nasadi so bili leta 1924 osredotočeni v treh ustaljenih okoliših: v Savinjski dolini s 1 466 ha, v Šaleški dolini z 290 ha ter v radeljskem okolišu z 69 ha. Zunaj teh področij je bilo le 99 ha ali 5,1 % hmeljskih površin, regionalno zelo raztresenih in manj pomembnih. Površine v Sloveniji so leta 1939 predstavljale 65,5 % vseh hmeljskih površin v državi, pomen te kulture pa je razviden tudi iz dejstva, da je hmelj zavzel 52,2 % površin, namenjenih industrijskim rastlinam, 0,6 % poljedelskih in 0,2 % kmetijskih površin v Sloveniji. Kmetije so se specializirale v pridelovanje hmelja in se komercializirale. Polikolturno avtarkično kmetijstvo se je hitro razkrajalo, odvisnost od kulture hmelja je postajala vse večja, posebno v izrazitih hmeljarskih okoliših, kar je ob propadanju kmetij v kriznih obdobjih močno pospeševalo socialno diferenciacijo. Naraščajoča industrializacija je odtegnila odvečno delovno silo, zato je pričelo močno primanjkovati obiralcev. Odtod pojav značilnih sezonskih delovnih migracij iz gospodarsko nerazvitih predelov severovzhodne Slovenije. To obdobje prinese tudi vidnejšo transformacijo pokrajine in naselij, spremenil pa se je tudi način življenja.

3.2. Razvoj hmeljarstva in njegova razširjenost po drugi svetovni vojni

Med drugo svetovno vojno je hmeljarstvo zaradi obveznega krčenja nasadov, zastoja trgovine, uniceanja inventarja ipd. močno nazadovalo, po njej pa je doživelo nov razmah. V povojnem obdobju, ki ga označujejo mnoge tehnološke, posestne in druge spremembe, razlikujemo vsaj štiri razvojne faze. Do leta 1952 smo obnovljali kmečko hmeljarstvo, in to na starih tehnoloških konceptih, medtem ko je za obdobje 1952-1957 že značilno širjenje družbenih hmeljišč, pretežno na žični opori, uvajanje mehanizacije, tehnologija pa je ostala v bistvu še kmečka. Površina hmeljišč je sete leta 1957 preseгла predvojni obseg. Med leti 1958 in 1961 prihaja do značilnega skokovitega povečanja hmeljišč, povezanega s konjunkturo hmelja in razširitvijo hmeljišč zunaj tradicionalnega glavnega hmeljarskega območja v Savinjski dolini in manjšega v Dravski dolini. Leta 1959 so obsegala hmeljišča celo 2 842 ha. Na Spodnjo Savinjsko dolino je leta 1960 odpadlo 77,8 % hmeljišč in 83,3 % pridelka, na Smarsko-rogško podolje 3,2 %, na Kostanjeviško-brezisko kotlino 2,9 %, na ostale okoliše pa po 1 % do 2,1 % hmeljišč. V tej disperziji hmeljišč so se pokazale določene slabosti, kot so težja pospeševalna služba, slabša oskrba zemljišč, razdrobljenost, manj kakovosten in nižji pridelok ipd.

SPREMINJANJE HMELJSKIH POVRŠIN V OBDOBJU 1960 - 76
PO KMETIJSKIH CENILNIH OKOLIŠIH

VEŠTICA ZA KMETIJSKO DRUŠTVO V LJUBLJANI
IZDALO: TOMI BRNČI REŠET
KARTO ČELJA: VEŠTICA KMETIJSKA IN H. MARIBOR, OKT. 1977

Razvojno fazo med leti 1961 in 1967 označu je rekonstrukcija hmeljarstva. Z načilna je intenzivna mehanizacija proizvodnje, uvajanje velikih kompleksov, opremljenih z modernimi žičnicami na betonskih drogovih, uvedba obiralnih strojev in drugih naprav, novih sort hmelja ipd. Zmanjševanje zasebnih in večanje družbenih hmeljišč, ki se je pričelo že pred letom 1961, se je nadaljevalo, tako da so leta 1965 družbene hmeljske površine že presegle zasebne. Skupna površina hmeljišč se v tem času ni veliko spremenila in se je gibala med 2 258 ha in 2 445 ha, stagnirala pa je tudi še v zadnji razvojni fazi od leta 1968 do 1975. Leta 1976 so se pričela hmeljišča zmanjševati, kar traja še danes. Leta 1978 so merile hmeljske površine 2 155 ha, od tega zasebne 679 ha ali 31,5 %. Za hmeljarstvo je vse manj zanimanja, ker se odvisnost kmečko-delavskih gospodinjstev od te kmetijske panoge manjša; primanjkuje delovne sile, a tudi kmetijska zemljišča se zaradi potreb urbanizacije vedno bolj krčijo. Obseg družbenih hmeljišč se v tej fazi ni bistveno spreminjal, čeprav se je tudi ta od leta 1975 nekoliko zmanjšal.

Slovensko hmeljarstvo je doživelo prav v obdobju od njegove velike povojne razširitve okrog leta 1960 do danes znatne spremembe v razširjenosti (tab. 4). V obdobju 1960-1976 so se hmeljišča skrčila v 14 kmetijskih cenilnih okoliših, v 20 so se v celoti umaknila, v 4 pa so se pojavila na novo. Povečala so se v 15 okoliših. Skupna površina hmeljišč se je pri tem zmanjšala od 2 440 ha na 2 310 ha ali le za 5,3 %. Najmočneje je nazadovala v okolišu Polzele, Vranskega in Celja, hmeljarstvo pa so opustili mnogokje na obrobju savinjskega pridelovalnega območja, na Kozjanskem, na Dravskem polju, na Dolenjskem in v Beli krajini. Posebno močan porast smo zasledili v okolišu Žalca, Vojnika in Radelj. Na novo se je pojavil hmelj v okoliših Starše, Dornava, Zavrč in Novo mesto (karta 3).

3.3. Hmeljski nasadi kot dejavnik pokrajinske transformacije in tipološka opredelitev hmeljarske pokrajine

Ker daje kultura hmelja pokrajini še posebno specifičen videz, je pomembno, kolikšen delež površine zavzemajo hmeljišča v razmerju do skupnih in njivskih površin. Tako so leta 1976 zavzemali hmeljski nasadi 1,14 % skupne in 5,01 % poljedelske površine kmetijskih cenilnih okolišev (KCO) s hmeljem. Hmelj so gojili v 33 KCO, od 2 310 ha pa je odpadlo 1 579 ha ali 68,4 % na družbene in 731 ha ali 31,6 % na zasebne površine. Družbeni nasadi so bili v 29 KCO, zasebni pa v 11 KCO. Največjo koncentracijo so dosegla hmeljišča v KCO Žalec, kjer je 1 054 ha hmeljišč zavzemalo 20,9 % skupne in 73,9 % njivske površine. Na družbeni sektor je odpadlo 781 ha ali 74,1 % hmeljišč. Žalska pokrajina je tako nedvomno ena najznačilnejših monokulturnih hmeljskih pokrajin v Evropi in na svetu sploh. Pridružuje se ji KCO Polzela s 323 ha hmeljišč, ki so zavzemala 5,1 % skupnih in 19,7 % poljedelskih površin. V drugih KCO je bil delež hmeljišč znatno manjši.

Hmeljarsko pokrajino smo metodološko ovrednotili na podoben način kot vino-

Tab. 4

Cenilni okoliš	Šifra	leto 1960	leto 1976	indeks 1976/60
Žalec	303	660,17	1 053,73	159,6
Kasaze	304	95,78	43,57	45,4
Vransko	305	199,12	37,39	18,8
Polzela	306	617,87	323,54	52,4
Celje	011	117,82	14,05	11,9
Vojnik	013	48,61	131,43	273,7
Šmartno ob Paki	291	59,72	25,77	43,1
Šoštanj	292	38,79	10,50	27,1
Velenje	293	52,98	9,68	18,3
Rečica ob Savinji	155	18,38	59,90	320,4
Šentjur, Ponikva	253, 258	41,06	20,66	50,3
Slovenske Konjice	247	25,51	4,00	15,7
Sedlarjevo	269	5,14	27,32	531,5
Ravne na Koroškem	212	15,19	12,35	81,3
Slovenj Gradec	235	20,11	21,50	106,9
Dravograd	031	4,08	15,26	374,0
Radlje ob Dravi	201	43,87	100,50	229,1
Ruše	144	10,85	24,76	228,2
Radvan je, Podova	143, 151	32,03	28,00	87,4
Hoče, Rogoza	146, 147	13,16	20,95	159,2
Starše	148		12,65	-
Videm pri Ptuj	192	16,25	33,40	205,5
Ptuj	193	35,00	12,00	34,3
Dornava	197		62,39	-
Zavrč	198		11,75	-
Ormož	181	6,58	31,00	471,1
Lipa pri Zidanem mostu	219	19,88	78,93	397,0
Brežice	006	13,00	33,05	254,2
Novo mesto	173		14,80	-
Šentjernej	178	32,50	36,20	111,3
Šmartno v Tuhinju	059	3,36		0,0
Ljubno	157	1,07		0,0
Šmartno ob Dreti	158	13,43		0,0
Mozirje	154	18,69		0,0
Čemšenik	297	0,27		0,0
Rimske Toplice	087	3,25		0,0
Planina	256	10,61		0,0
Ponikva	254	20,46		0,0
Šmarje pri Jelšah	266	12,29		0,0
Rogatec	267	14,00		0,0
Slovenska Bistrica	237	10,00		0,0
Spodnja Polskava	240	8,50		0,0
Šentja nž na Dolenjskem	220	11,47		0,0
Škocjan	177	23,78		0,0
Krško, Kostanjevica	080, 081	16,12		0,0
Straža pri Novem mestu	175	6,81		0,0
Metlika	153	12,95		0,0
Črnomelj	024	5,80		0,0
Vinica	026	4,23		0,0
SR Slovenija		2 439,94	2 310,03	94,7

gradniško in sadjarsko. V vseh 33 KCO smo analizirali ekološke pogoje za hmeljarstvo, njegovo koncentracijo, družbeno lastništvo hmeljskih površin in spremembe obsega hmeljišč v obdobju 1960-1976. Tako smo opredelili tri značilne tipe hmeljarske pokrajine. Prvega označujejo izredno ugodne ali ugodne ekološke razmere, pretežno zmerne koncentracija hmeljskih površin, visok delež družbenega sektorja ali izključno družbeno lastništvo hmeljskih nasadov ter močan ali zelo močan porast površine hmeljišč. V drugem tipu so ekološke razmere manj ugodne, koncentracija hmeljišč je majhna, družbeno lastništvo nasadov izrazito, gibanje površin pa zelo različno. Tretji tip ima pretežno manj ugodne ekološke razmere in majhno koncentracijo hmeljišč, ki močno nazadujejo. Delež družbenih nasadov je pri njem različen. Med osmimi okoliši prvega tipa so trije na Savinjskem, dva v Dravski dolini, eden na Dravskem polju in dva v spodnjem Posavju. Drugi tip se pojavlja v celoti zunaj savinjskega pridelovalnega območja, in to na Koroškem, v Nizkem Podravju, Posotelju in na Dolenjskem. Tretji tip je najpogostejši v obrobem savinjskem pridelovalnem območju.

Hmeljarske okoliše smo analizirali tudi na osnovi razširjene metodologije, pri čemer smo povečali število opredelitvenih elementov od 4 na 10, in to predvsem na strukturne spremembe prebivalstva. Ugotavljali smo tudi korelacijska razmerja, ki so v splošnem nizka. Le izjemoma je koeficient razmerja med koncentracijo hmeljskih površin in deležem družbenih hmeljišč srednje visok ter med deležem družbenih hmeljišč in spremembami hmeljskih površin visok.

4. Model ruralne prostorske strukture z vidika posebnih kultur

Čeprav je slovensko kmetijstvo močno usmerjeno v živinorejo, je dokaj zastopan tip izrabe zemljišča s prevlado posebnih kultur, v katerem zavzemajo te kulture preko 40 % vrednosti poljedelskih in sadjarsko-vinogradniških pridelkov. Posebne kulture dajejo skupno 10,1 % celotne vrednosti teh pridelkov v Sloveniji, v občinah Nova Gorica, Ajdovščina in Izola celo nad 45 % (6, str. 8,9). Njihovo ovrednotenje na osnovi metodologije, nakazane v dosedanjih poglavjih, je omogočilo opredelitev tipov ruralnega prostora, ki v svoji prepletenosti oblikujejo nekakšen model ruralne prostorske strukture v Sloveniji. Iz nekaterih razprav o tej problematiki povzemam le najvažnejše ugotovitve (7, str. 100-103, 8, str. 188-190, 9, str. 3-6, 10, str. 4,5, 11, str. 8).

Ruralni prostor se pod vplivom urbanih funkcij centralnih krajev nenehno spreminja, intenzivnost inovacijskih sprememb pa je predvsem odvisna od preseljevanja prebivalstva, usmerjenosti kmetijstva, prometne dostopnosti, urbanizacijskega procesa, obmejnosti itd. Kljub številnim problemom pri ugotavljanju stopnje intenzivnosti nekaterih procesov in njihovega prostorskega vpliva je bilo s pomočjo sinteze opredelitvenih elementov, njihove kompleksne valo-

rizicije in medsebojne korelacije mogoče ugotoviti naslednje prostorske tipe:

- a) Tip socioekonomsko relativno nazadujočega ali nerazvitega ruralnega oz. agrarnega prostora. Označujejo ga depopulacija, staranje in odmiranje prebivalstva, opuščanje intenzivnih kultur kljub ugodnim naravnim danostim ter šibka gospodarska aktivnost. Policentri kot žarišča neagrarnih dejavnosti so slabo razširjeni in razviti, njihovi inovacijski vplivi pa šibki. Tradicionalna agrarna struktura se je razkrojila, do podružbljanja zemlje pa skoraj ni prišlo. Nekdanja obrt je propadla. Ustrezne oblike rekreacijskega bivanja (turizem, vikend naselja) se niso uveljavile. Vse to je privedlo do nastanka izrazitega socialnega preloga, ozelenjevanja pokrajine in njene degradacije. Ta tip je značilen za prometno odmaknjena področja in se v zadnjem času hitro umika drugim prostorskim tipom.
- b) Tip ruralnega prostora s pričetki inovacijskih procesov. Demografska in socialna struktura sta zaradi vpliva inovacijskih središč, predvsem možnosti zaposlitve ugodnejši kot v prejšnjem tipu. Tudi zdomstvo je mnogokje omogočilo obnavljanje in preurejanje kmetij. Posebne kulture močneje ne nazadujejo, stopnja podružbljenosti je majhna, sodobna tehnologija pa se le počasi uveljavlja. Ker koncentracija posebnih kultur navadno ni posebno izrazita in je preslojevanje prebivalstva šibko, so socialne in fiziognomske spremembe tradicionalnega prostora manj opazne.
- c) Tip socioekonomsko relativno razvitega obmestno-ruralnega prostora. Demografsko in socialno se zelo razlikuje od drugih tipov. Prebivalstvo ob možnostih neagrarne zaposlitve narašča in se intenzivno preslojuje. Delež nekmečkih in mešanih gospodinjstev je zato zelo visok. Površine s posebnimi kulturami se z uvajanjem sodobne tehnologije hitro povečujejo, socialna in fiziognomska transformacija sta močno prisotni. Podružbljanje zemlje in proizvodno oziroma tržno usmerjanje kmetij je doseglo visoko stopnjo. Razlikovali bi lahko vsaj dva podtipa, suburbanega v neposredni bližini mest ali centralnih krajev, in suburbano-ruralnega v njihovem širšem vplivnem območju, predvsem ob prometnicah, ki vodijo v ruralno zaledje.
- d) Prostorski tip s podružbljenim kmetijstvom. Označujejo ga predvsem visoka stopnja koncentracije in podružbljenosti posebnih kultur ter izrazit delež prebivalstva, zaposlenega v družbenem kmetijstvu. Površine posebnih kultur so se zaradi intenzivne obnove hitro večale, docela sta se uveljavili tudi sodobna obdelovalna tehnologija in infrastruktura. Odtok prebivalstva, deloma tudi zaradi modernizacije proizvodnje, ni povzročil neugodnih učinkov, kot jih ugotavljamo v zasebni, posebno drobnolastniški agrarni strukturi. Tukajšnji prelog je zato največkrat tehnološke narave. Ta prostorski tip je omejen na manjša, vendar značilna območja, in to tako v neposredni bližini urbanih središč, kot v še močno agrarnih območjih, saj pogojujejo njegov obstoj možnosti za podružbljanje kmetijstva. Prav zara-

di tega se tudi povezuje in prepleta z vsemi prostorskimi tipi.

- e) Prostorski tip s specializiranim zasebnim kmetijstvom. Po svoji fiziognomiji se ne razlikuje posebno od prejšnjega, bistveno pa po svoji socioekonomski strukturi. Označuje ga visok delež kmečkih in delavsko-kmečkih gospodinjstev, usmerjenih v pridelovanje posebnih kultur. Značilna je sicer še vedno depopulacija, ki pa ne povzroča večjega pomanjkanja delovne sile. S kooperacijo, združevanjem zemlje, dela in sredstev, tj. z nadaljnjim podružbljanjem kmetijske proizvodnje, so za ta prostorski tip, ki se po svojih bistvenih elementih vse bolj približuje tipu s podružbljenim kmetijstvom, dane ugodne razvojne možnosti. Integracija obeh tipov bo še naprej pogojevala vse večjo razvitost ruralnega prostora. Nerazvit ruralni prostor se bo tako vse bolj krčil, hkrati pa se bodo oblikovali nekateri novi prostorski tipi, ki so sedaj še malo značilni in razširjeni. Nedvomno sodi mednje tudi ruralni prostor, ki se bo oblikoval ob nadaljnji rasti sodobnih kmetijskih integracij oziroma agroživilskih kompleksov. Zanj predvidamo, da bo najbolj ustrezal bistvenim zahtevam sedanjega časa, tj. zagotoviti povečanje proizvodnje hrane, optimalno izkoristiti ruralni prostor in ga zaščititi kot omejeno dobrino, ki jo človekova dejavnost vse bolj ogroža.

Literatura

1. Borut Belec: Vinogradništvo kot dejavnik prostorske preobrazbe v Sloveniji. ČZN, 9. letnik 1973.
2. Borut Belec: Prostorski razvoj sadjarstva na Slovenskem v zadnjih sedemdesetih letih. ČZN, letnik 46, 1, 1975.
3. Borut Belec: Prostorski razvoj posebnih kmetijskih kultur na Slovenskem. III. del (hmeljarstvo). IGU, Ljubljana 1977.
4. Borut Belec: K metodologiji raziskav posebnih kultur na Slovenskem. Geographica Slovenica 7. Maribor 1978.
5. Borut Belec: Prostorski razvoj sadjarstva na Slovenskem v zadnjih sedemdesetih letih, njegovo sedanje stanje in perspektive v luči regionalno-gospodarske in regionalno-funkcionalne transformacije. IGU. Ljubljana 1976.
6. Jakob Medved: Izra ba zemljišč in tržna usmerjenost kmetijstva SRS. GV XLV 1973. Ljubljana 1973.
7. Borut Belec: Posebne kulture kot dejavnik socioekonomske diferenciranosti ruralnega prostora v mariborski regiji. Mariborsko Po-dravje. Zbornik 11. zborovanja slovenskih geografov. Maribor 1979.

8. Borut Belec: Prostorski tipi z vidika posebnih kultur v Sloveniji. Geografski problemi obmestij. II. poljsko-jugoslovanski seminar. Varšava, 29.5.-3.6.1978. Geographica Slovenica 11, Ljubljana 1980.
9. Borut Belec: Some Characteristics of the Rural Spatial Structure from the Point of View of the Intensity of Innovational influences in Slovenia. Abstracts of Papers. International Geographical Union. Commission of Rural Development. Impact of Modern Agriculture on Rural Development. Szeged (Hungary) 3.-7. sept. 1979.
10. Borut Belec: The Model of Rural Spatial Structure from the Point of View of Modern Innovational Processes in Slovenia (Yugoslavia). 24 th International Geographical Congress. Main Session. Abstracts Vol. 2. September 1-5, 1980. Tokyo, Japan.
11. Borut Belec: Certain Integrational Characteristics of Agriculture Within the Process of Forming a Model Concerning the Up-To-Date Rural Space Structure in Slovenia (Yugoslavia). Abstracts of the papers to be presented at the symposium Rural Development: Theory and Practice. Fresno, California. April 23-25, 1981.

Borut Belec

Spatial transformation of the Slovene landscape under the influence of spatial cultures

The treatise shows the changes of the areas of special cultures, i.e. of vines, fruit-trees and hops in Slovenia since the end of the last century. The spatial extension in the particular temporal periods in the foreground of the treatment, their influence on the transformation of the landscape and the typological definition of the regions.

The Slovene viticulture reached an extraordinary rise during the last century, in the year 1896 the vineyards occupied still 45,938 hectares or 5.3 % of the wine-growing space. The big crisis, caused by the phylloxera and the regeneration of the vine on American foundations brought an intensification of this branch and at the same time its withdrawal from the oecologically less favourable districts. This is true especially for the Pre-Alpine and the Submediterranean-Dinarian land, the vineyards have been concentrated still more in the Subpannonian and Littoral land. So the vineyards occupy in Jeruzalemske gorice 15.4 %, in Lower Koprsko 12.1 % of the area. The social-geographic factors had also a great influence on the development of viticulture, before all the capital, the market and traffic conditions in the new political situation of

the State after the First World War. Permanent crises and a retrogradation are characteristic, they increase especially after the Second World War. They are caused among others by the agedness of the plantations, by the lack of labour force, by the difficulties on the market, by the dismemberment of the possession and by the obsolete technology of cultivation. Therefore the waste land of vineyards became more and more frequent and it changed greatly the image of the landscape. To the year 1954 the vineyards in Slovenia were reduced to 31,346 hectares or 3,6 % of the wine-growing space, i.e. in comparison with the year 1896 for 14,592 hectares, respectively for 31.8 %. In the year 1969 there were only 21,881 hectares or 2.6 %, which represents a further withdrawal for 9,465 hectares or 30,2 %. The index of 1954/1969 amounts to 68,2, the index of 1969/1896 to 47,6, which means that the vineyards were reduced for more than a half during the seven decades. The withdrawal was strongest in the Pre-Alpine macroregion, where the vineyards withdrew for 39,7 % during the period of 1896 to 1954, but in the period from 1954 to 1969 for 50,5 %. Only 189 cadastral communities increased their viticultural areas from 1896 to 1954, while 1 100 communities diminished them. Similarly the viticultural area increased only in 273 communities from 1954 to 1969, but it retrograded in 1 069 communities.

Because viticulture is spread on 40 % of the whole area of Slovenia and the share of vineyards is very high especially in the Subpannonian and Littoral land, the physiognomic effects of the withdrawal are extended in a great part of Slovenia and are most perceptible just in the expressly viticultural regions. Along with the fact that 83 % of the vineyards are private, the abandoning of wine-growing has also strong socio-economic consequences. The waste land of vineyards appears in different forms respectively stages and after the Second World War, to the distinction with the older period, when an orchard usually followed the abandoned vineyard (a hidden or relative waste land), it has the character of an absolute waste land.

Already in the past physiognomic and social differences were characteristic for the Slovene wine-growing region, especially among the rural and domainal vineyards. The radical social changes of possession after the Second World War created the conditions for the socialization of the viticulture and its modernization in the sense of plantations on terraces and growing on wire, while the rural wine-growing remained traditional for a longer time. From there comes the characteristic physiognomy and socio-economic divergence of the development of the viticultural region, which was somewhat moderated only by some innovational processes in the last time, e.g. by the appearance of weekend-houses, by directed vineyard farms, by tourism and the like.

By the valorization and correlation of the oecological conditions, by the concentration of vineyards, by the social ownership and by the dynamic and the character of changing the viticultural areas we defined the main regional types of viticulture in Slovenia and their extension. We must distinguish four

types: with a highly developed and commercialized viticulture, with a developed and mixed viticulture as concerns ownership, with a traditional retrograding viticulture and with a weakly developed viticulture. The physiognomic and social transformation are most expressive in the first two spatial types.

The Slovene fruit-culture experiences a high swing especially after the big crisis of viticulture on the transition to the 20 th century, when numerous vineyards, destroyed by the phylloxera, were changed into orchards. It reached its highest point before the Second World War, though several factors influenced it too, conditioned by the new frontiers, so chiefly the market. From there issued the numerous periods of crises.

The Second World War and the appearance of the San José scale has affected the fruit-growing especially strongly, but during the whole post-war time the strong dismemberment of the plantations, the small products, the low working efficiency, the too narrow assortment and the competition of cheaper fruit from elsewhere have influenced it unfavourably. The waste land of orchards became more and more frequent and it changed greatly the traditional image of the fruit-growing region, as well as the intensive plantations in the social ownership did. For this region the rural grass-grown orchards are characteristic, similarly as for the traditional wine-growing are the vineyards on stakes.

In comparison with viticulture the fruit-culture is more spread, though it is most important in the regions which are at the same time most favourable also for viticulture. In the Subpannonian macroregion they occupy 4.7 % of the area, which represents 53 % of all orchards. In Svečinske gorice they cover even 25.4 % of the area. In the year 1896 there were 21,830 hectares or 1.13 % of orchards in Slovenia. Till the year 1955 their area increased to 27,979 hectares, i.e. to 1.38 % of the area or for 28.1 %. In the Subpannonian macroregion the areas of orchards increased for 66 % during the period from 1896 to 1955, in the Pre-Alpine region for 30.7 %, elsewhere the growth was much lesser. An exception formed the Littoral macroregion, where the fruit-growing areas retrograded for 57.3 %, above all because of the damage done by frost in the olive plantations and because of the introduction of the growing of early vegetables. In the period from 1955 to 1972 the orchards increased for over 15,000 hectares or 55.9 %, so that the index augmented from 100 in the year 1896 to 128 in the year 1955 and to 200 in the year 1972, when they occupied 43,631 hectares or 2.15 % of the area. Among the macroregions the Littoral macroregion had the highest growth of fruit-growing areas (for 133.5 %), the Pre-Alpine followed with 67.1 %, the Subpannonian with 50.4 % and the Alpine with 40 % and the Subpannonian-Dinarian, respectively the Dinarian macroregion with 26.3 %. The increase of the fruit-growing areas during that period is a consequence of the renewal of the plantations in the social sector and on the directed fruit-growing farms.

The fruit-culture gives the landscape its own traits too, especially in the cases of a greater concentration of modern intensive areas of plantations which are especially characteristic for the social ownership. There are 12,8 % of social orchards. Among the fruit-sorts prevail apple-trees, which comprise 52,5 % of all fruit-trees. A complex treatment of the geographic elements, the factors, the structures and the processes and their effects in the fruit-growing region made it possible, similarly as in the viticulture, to define four fruit-growing regional types with a predominance of definite characteristics of fruit-culture and with a different intensive transformation.

Differently from viticulture and especially from fruit-culture hop-growing is much less extended. This branch experiences its highest rise too on the transition to the 20 th century and this chiefly in Savinjska dolina (the valley of Sa vinja), where it reaches its highest concentration and world fame. In the year 1875 there were only 8 hectares of hopfields, in the year 1892 514 hectares and in the year 1913 already 1,629 hectares. In many places hops replaced the vineyards, destroyed by the phylloxera, but the image of the landscape did not visibly change because of the smaller extent of the hop areas during that time.

Between the two world wars it comes to a strong oscillation of the extent of the hop areas. At the end of the First World War there remained only 700 hectares of hop plantations, the later conjuncture expanded them into 2,237 hectares in the year 1929, the world crisis diminished them again to 1,129 hectares in the year 1932. To the Second World War the hop-fields increased to over 1,900 hectares, the areas in Slovenia represented 65,5 % of all hop areas in the State. This period causes also a more visible transformation of the landscape and of the settlements and a change in the way of life.

During the Second World War the hop-growing went much backwards, for the post-war period four phases of development are characteristic. To the year 1952 the rural hop-growing was renewed on old technological concepts, whereupon the social hop-growing began to spread, but not on completely modern bases. The period from 1958 to 1961 is characterized by a conjunctural increase of hop-fields by leaps and by an extension of hop-growing also outside of the traditional main hop-growing region in Savinjska dolina and a smaller one in Dravska dolina (the valley of Drava). In the year 1959 the hop-fields comprised even 2,842 hectares. Between the years 1961 and 1971 it comes to a modern reconstruction of hop-growing, in the year 1965 the social areas already surpass the private ones. The total area of hop-fields stagnated mainly up to the year 1976, whereupon their reduction began. In the year 1978 the hop areas measured 2,155 hectares, from them 31,5 % in private hands. The withdrawal of rural hop-fields is connected with a lesser and lesser dependence of the labour-peasant households from this branch, with the lack of labour force, with the urbanization and the like. Since 1960 till today the Slovene hop-growing has so experienced considerable changes in its expansion. During

the period from 1960 to 1976 the hop-fields were reduced in 14 rural estimation districts, in 20 they withdrew completely, in 4 they appeared anew and in 15 districts they increased.

In the year 1976 the hop plantations occupied 1.14 % of the whole and 5.01 % of the agricultural area of the districts. They reached its highest concentration in the district of Žalec, where 1,054 hectares of hop-fields occupied 20.9 % of the whole and 73.9 % of the field-area. The landscape there belongs so to the most characteristic monocultural hop-growing regions in Europe and even in the whole world. With regard to the physiognomy and the socio-economic structure we distinguish three types of hop-growing regions, which are characterized by different ecological conditions, by the concentration of hop-fields, by the degree of their socialization and by the changes in their extent.

The examination of special cultures made the definition of the types of the rural space possible, which in their interlacing form a kind of model of the rural spatial structure. To the most characteristic belong the retrograding or undeveloped rural space, the rural space with the beginnings of innovational processes, the relatively developed butskirts-rural space, the socialized rural space and the rural space with a specialized private farming. The undeveloped rural space will be more and more narrowed in the future, but a spatial structure will be formed for which big modern rural integrations will be characteristic, respectively agro-food complexes and a closer and closer cooperation between the social and private farming.